नं० ४५६-घ

वीररत्नप्रोत्सवरश्मिरत्ना
प्रथमरत्नः (धर्मशास्त्रम्)

नं० ५५६ पत्राणि ५८

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ जयति जगति सैकः सर्वकारी स्वतन्त्रः परमविमलबोधः
१. श्ले. स्वप्रकाशस्वरूपः अकलितमहिमायः सर्वमिच्छाविलासं प्रभुपरऽजडऽरूपं स्वात्ममात्रं विध
त्ते ॥ यस्यैष परमाद्भुतः प्रभुरशेषहृद्बोधकः परं जगति राजते स्वतनुभिश्च रामादिभिः
अनुग्रहलवास्पदं वयमपीह धूतामया भवामहृदयस्य तं प्रभुमनन्तमीडे हरिम् ॥ जी
याच्चूतस्यामलभावगम्या सर्वार्थसंपूर्णनवद्धकल्या सद्दृष्टैकप्रवरार्थदात्री वाग्बोध
नी सा च क्रियाप्तशीला ॥ यत्तेजो विमलं विराजति तरां सर्वार्थसद्द्योतकं मात्रायस्य च सात्त्वि
लोकभवनालङ्कारभूतो रविः यत्किञ्चिज्जगतीतले स्थितिनियतं ज्योतिश्च यत्तेजसो लेश
स्तस्य कथं स्वभावविमलं माहात्म्यमुक्तागाश्रयः ॥ असौ स्वेच्छाप्रणाली स्थिरचरजगद्भावक

लनां स्वहृत्कोशे कृत्वा मनुमकलयत्स्तां वरतनुम् य एकस्सत्कुलस्याङ्घ्रिः त इह धरापावनवपुः
सुशीलः स्वकुलात्माधिकृतिपदमध्यास्त सुखितः ॥ सोऽभूदग्रज एक एव महतां तेषां मुनीनां
वरीयैर्योऽस्माद्धरणीयमुद्धृततपस्स्वकुलाग्र्यैः स्तुततम् ऊर्ध्वस्रोतस्स्वान्तनराज्ञकलनाये
केऽपि द्विशोऽकस्मस्तेषामप्यधिराज एष जगतीविश्वाधिकारी महान् ॥ सैषोऽस्मिन्हि तत एव
सर्वकलनां संस्थाप्य भूमण्डले स्वात्मज्योतिरवेहितात्मकलनः सत्कुलीलक्ष्मल्यन्तरः स्व
स्योऽभूत्स्व यदा तद्देव परमात्मनैतत्सर्वात्मना सर्वेषामधिकारिणां परगुरुर्ज्येष्ठस्सुश्रेष्ठः
श्चितः ॥ सैषपूर्णील्य स्वाङ्घ्रमस्यासोऽस्मज्ज्योऽवस्याय हृद्भूपधीः भूतभाव्यधिकृन्मूर्ध्नि चक्रा
रास्यानुशासनम् ॥ इत्थं सम्पूर्णनिर्भीर्नित्यैवस्याधिनेसत्क्रियः प्रसादपात्रमीशस्य

२. पू. २ मूपे.

यत्तस्मैमनवेनमः यस्मैवार्पितमर्शितं न प्रासनं नहुष्टवेनमः प्रुनादिसिद्धावागेषाभेदजं तन्मनोर्वच: सहवाविव
यस्मादिप्रत्रमिन्नादयोपिये नप्पाप्यिकृतिमापन्नाहेभ्योनमोनमः भो:प्रत्ययन्नेसैोषीत्वंपेतेनसर्वंजितं त्वया सार
भूतंजगत्यस्मिन्नेतेनसहर्षंणं नहि यदस्यस्वप्रकाशस्यविभोः परमसौमहः नहीभिलेषाःस्वात्मत्वायत्तैोषीत्वं
विनुरेककः मत्तत्वंयस्यपरमंनसेमें प्राजगत्त्वले स्फुर्योवन्नात्मप्रस्वतः श्रोत्त्वायायेपिभासकाः यन्निपाएव
कंदप्रास्वसापैोलीलाजेनेनवम् यदाश्रयेणमात्यासैोत्रिलोक्यांकारणावली कृतंनस्त्वयासर्वैश्वर्यदर्शमवता
रितः कृतकृत्योस्मिहृष्टात्माकल्यकीर्तिर्धुवास्तेन इत्याश्वासितेचेतास्तनैदेवंप्रासनंहठम् रहस्यपरमादे
यंमनाभस्तुत्तिनोवहम् नमस्तस्क्रत्यपातात्मावर्णाश्रमगतीःप्रभाः व्यवस्थाप्यमृतीन्मयः पिवयामा
सचाहतः नतेसंगतिरवेहुंसेव्यानक्षात्मिपादराम् नतिर्पर्वयपेयपानःप्रसन्नःपरमात्मिदः नहागेवाति

गात्राशैभव्यानन्दतिवादिनी तस्मात्रिकारिणीत्वापिमान्याकैनोस्मिथीयतैः दयाविराजतेमेवाहैवेष्णीय
दसैप्रभुः स्वमःसिद्धंस्वष्टिलोकमेनंभ्रमावब्रानवृत् आदिमध्यावसाने भुवनत्रत्कर्माश्रयाधिय नृ यस्मा॰
क्तिःसाक्ष्यमखीलयंयन्मात्रैकतन्मया स्वच्छंविधायहृदयंशीलमर्जयतांनृणाम् कल्पते [illegible] खिलमेवा
ह्लोपदायमहतेकृतम् अस्मकल्याणवेसनेःसदर्थानांवपीवधेः अस्यातिस्कृतनाम्नाहोकलांनार्चन्तिये
दुषीम् सन्त्यमेपिचलोकेवेतेजोलेषाम्समोपहाः परंसमगवानेकोरविरेवहिगण्यते तथावपरमै
कसुमसमश्रुतिषुगीयते तस्यांपरमवेलायामेतदादौहितोत्सवे पुण्यापुण्यगतीपुष्णादितिसंस्थितधी
नैरः कौतैनामाश्रयेदग्र्यंपरमामिगतिप्रदाम् तथाहि पुण्यापुण्ययोस्त्यागतिर्धीयतेभयम् के
तुर्मध्यगतेःस्मर्णोचन्तदेशाविपागतिः इयंचपरमानन्दगतिर्हेतुर्गरीयसी सर्वव्याकृतिभिस्तस्माद
संज्ञागर्यमेवहि श्रुतिस्वाहाग्रजन्मायःस्वपीलःस्वच्छवेतनः सनन्तसदमवाप्नोतियच्छान्तानांमहा॰

र० पू० ३

त्मनाम्॥ अनेकजन्मसिद्धानां मुनीनामूर्ध्वरेतसाम्। अयोगिविदितवेद्यानां यत्पदं तस्य तद्भव
म्॥ तथा च बहुधा प्रोक्तं रहस्येषु महात्मभिः। प्रकाशपरशक्तिः सैव पूर्णलीया न्यानपहित्ली॥
एतां विनान्यानैवास्ति तत्पदप्राप्तिकारणम्। एतयैव हि तत्प्राप्तिर्याश्लिष्टहृद्गुरात्मनाम्॥ एतद्धि
श्रान्तिवैकल्ये सत्स्वन्येषूपि नानृणाम्। विनाय पशूनां काचिद्भक्तिरस्ति गरीयसी॥ यस्यासौ प्र
कृतिः स्वच्छा मानवानां समानवः। अन्तःसौ पूर्णत्वमवासौ नाकृतिस्तत्र कारणम्॥ यासौ स
द्धर्मसादृस्वयोनिरित्यभिधीयते। सत्यां च यस्यां पूर्णतया स्वधर्माः स्वयमागताः॥ स्वच्छम
ह्वापूर्यायेन तस्ते पूज्या भुवनावलौ। सौपूर्णलार्जने उद्युक्तैस्तस्माद्ध्याव्यं हितार्थिभिः॥ गुणाः
सन्तः पुद्धाप्रहेतिरिति सौपूर्णत्वमुदितं महद्भिर्या पुष्णोभाग्नशलममलं चैहिकमपि पु
भाया मुत्रारो अधिकृतिपदं यस्य निखिला विधायासौ स्वष्टिर्नियतमनसो ध्यानकलनाः॥

२

आपिक्येनपरंविराजतितरांतेषांसदासोऽप्रभायेषामीशानुकंपाभराद्निगडंसम्यागयकोहंम
हत् लोकानुग्रहनिग्रहादिकलनावाञ्छाङ्गलग्नाखिलप्राणिप्राणनकल्पनापिप्रायगाश्री
वै
ढात्मनां भूभुजान् ॥ उक्तं सद्भिर्याशोभा सर्वेषां योगिनां परा तेनोपिप्रतिसाहसाधिष्ठिता
नां महात्मनाम् ॥ योसावखर्वरभूषणं वसुमती विश्वासभूर्भास्करोयहंभूयायुवभूदुरित्नुम
हस्तैवैविलीपाद्यः तद्दंभूयोयस्तुकीर्त्तिपूरितमहीविम्बोदरोसोमहाराजोराजतित
स्यहस्तवभूगाकुम्भीरभूर्नाकभूः ॥ नयज्ञचतुरःकृतीविबुधवृन्दनृपद्माभूरार्यमाविपुलस
त्वभूःप्रकृतिपालनातत्परः गभीरविपुलाशयोभरितदिग्भुहीमण्डलोयशोभिरयमद्भु
धीर्जयतुवाऽवैकाम्बुयः ॥ नीतेर्वाचस्पतिरमलगुर्मोदृदेभूःक्षमायांभास्वान्तेषापनय
नविधेभार्गवोधीविलासे प्रध्याद्रुहित्यनकवलनेयास्तिभास्वन्त्रतापस्तस्योनर्यप्रश

२. प्र.
६

मनकरी कीर्त्तिराकल्पमस्तु ॥ किं वाच्यं वास्य साद्गुण्यं नीतौ बुद्धौ धृतावपि तत्रापि नोस्य धीरेवज्ञा
ख्याय द्विषयावयम् ॥ स्वोचितामुपधां नीत्वा शङ्कते द्विषस्य गण्यताम् यात्वौचिती चयास्यामो राजा
सर्वप्रभुर्यतः ॥ केनेत्थमुत्र प्रभाति रूपममुष्य सोवाचकं नाम किं वा बहुर्थी निर्विशेषं गुणः हृत्य
हृल्लार्थस्थ्यकोधानुरक्ति कोवासर्वोद्यसिद्धौ जगति बहुमतो द्योतितां सङ्कुलस्याप्रेषं को
भास्वद्राख्ये विपरिणमयत्ते राजगो लाभसिंहः ॥ यस्मिन्नि र्मोरपृथ्वीतमङ्केषिकगता
धारभूत्तो मुरारिर्ब्रह्मालिङ्गार्थवाची द्विवचननिरतस्तु: समूहार्थवाची एको गारहमेतत्त्रि
भुवनमितिधीस्थैकत्तोपत्य माला संस्थानत्वाणिनीयं फलति खलु परं श्रीमहाराजेन्द्रे ॥ जिष्णोर्दि
ह्यधनञ्जयाक्षिपवनो मूर्त्याह्ननान्तः श्रुताबाहुः पुण्यजनं प्रचेतसमलं सम्यक्त्रुजाः पालिताः
चक्री त्वं चतुराननः शिववपुस्त्वं हरिन्पालिनी स्वां मूर्त्तिं शतकृत्य तां नयपरं श्रीदारव्यया
ह्रयन् ॥

६

शूलीनं तच्छ्रुतेननैनेविमलयातुज्याविर्भूतोभवांशुजुः कायमनोवचोभिरपरैः किं सन्त्यक्तानेवपुः आत्मा
शास्तचनेप्रकाशकशनीशाद्वैत ता नं ननादाने ना घण्टोलंकृतं तत्वयिजगोमन्यपदैकं सुश्रुतिः योदा
ता७ एवृत्ति संगतियुता सद्गुणैरूपान्विता सप्तस्वं गतयाविर्भूषणवनीसृजानुकर्मोज्ज्वला
प्रदीक्षस्पपसर्गसंकुलगतिः संयोगिनी सज्जनेस्सेयं पालिनि प्रक्रियेवजयताम्नूतिस्व
दीयामला धीमं स्विन्नमदोनवेनवगतः संयोगमग्रेलघुर्यान्येवाशुक्रियास्वयस्वागुहनांस
वैर्स्येदोलद्वितमम् आपञ्चारसमाश्रितोप्यनुचिमोर्थैर्भंगभाग्यद्रुहस्त्वतंसं योगमुपेन्ययानिल
तुंतोचर्येष्ठमालादिनी आधारः सद्गुणानां निखिलपदपदार्थैश्चवैशिष्ट्यहेतुः सस्क
मोनेकभावानुगतमतिमनाभेदसंस्थानदक्षा शंभोर्नित्याभियुक्ता गगनजम्भभूर्भूषि
तादोषरोपेर्जीयान्सप्रांगहृत्याकरणमुनिमनिव क्ष्मी महाराजशर्मिः ॥ सन्यत्काश्रयणेन्केदा

२. पू. पिनगतायाडुस्थितिं सङ्गता सा पल्येण विपद्यनिर्दलने भूर्यो बाधवन्धुप्राया । या सत्ता व्रतिपद्यस
ङ्गतिभुवः सा सर्वभावान्विता जीयात्तेमतिरर्थसाधनपरा वाग्गौतमर्षेर्यथा ॥ संविद्वन्द्व्यभेरादुराह
त्तिनी सल्लिङ्गभावोम्भिता मिह्याद्वाहति शालिनी सुमनसां प्रीत्यै विदग्धा वया । संसिद्धापनये
ज्वलानिगमपुण्भावोम्भिता राजते सा पुरुद्धावयवानतनूर्जयत्वत्तेगीर्गौतमर्षेर्यथा ॥ योमाने
नघनावली प्रथमगा रात्रां धुजस्त्री नेवा शैलान्ते ननदीव वादिगुरवगा नोन्याय रत्नावली
हर्म्याग्रस्थितिभागिनी न च सुधा नाके न भूर्यो पगा नो पीयूषाब्धनुकाप्यसौ सु विमलाप्य
तर्हिता भारती ॥ सस्यादिस्थितिशालिनी न च घरस्तु [illegible] स्थिता नो वापुष्कर
पालिका प्रथमगा स्वर्गेन चैन्द्री कला भूतीशाङ्कगता न चापि गिरिजा या सौ च तुर्वर्णि
पाटे नीवर्णमयी सुधांशुविमलापायान्मलेरा राजकम् ॥

६

माधवाचीक्रमामारश्मामामाभात्तमाह्नमा मात्तमापाभ्रमाक्षामामामावामाभूत्तवाधमा कमलबंधो

यम् गुल्पाराधनवंदारुहृत्भंगामलचित्रगु गुरुन्तां त्वां भजंनो गुर्वीपानलिके नराः ॥

खड्गबंधोयम् भाग्रमोमत्रसदहाकासनेलोविमागीले केनामस्तलयोयाल्लनिंशेणावस(

स्तनत्तमा ॥ स्वमनिंसममादायामेलेराके पारंत्तणे योमागीत्रस्तशोकापूलोभासने

सविदल्लन ॥ मुरजबंधः ॥ वन्यिन्तांमनिसीशानेनेकपानेकनायक कपं नुन्य याक्षि

जिर्विनेणानुग्रहंनव ॥ धनुर्बंधोयम् ॥ ऊलेनशीलेनसभृज्जया श्रियोस्तभक्ति

योगेनगुणैरलंकृतः यदेषएकोस्त्यधुनात्रभूपतिः फलन्त्वसौधर्मलताग्रजन्(

न्मनाम् ॥ अस्यापरेषुननयेषुगुणाकरेषु सत्स्वेव योस्तिरणवीरतयाप्रतीतः वि

ख्यातसङ्घः पितुरमुष्य सुभिक्षयामूः सङ्ग्रामशेखरशिखा रचयेस्तुरम्याम् ॥ ॥

सं यम

२०·प्र·
६

यवनलिपिनिबद्धाप्राक्तनात्तस्य धीरा यदपि विवलितेयं सत्कथासारपौली तदपि स्वमतिगम्या
सीतिरत्रास्तिरम्या यदनुभवत एषा संस्कृतालंबनी स्यात् ॥ स्तपीलपैली त्वधाभिधानायद्य
प्यसौ नत्रजनप्रतीता तथापि नामांतरमत्रणोभासा द्वृणपभंगिनेमुदे स्तु कस्य ॥ धीस्तत्र
लभेस्वरत्नो घयित्रीवाक्स त्वराम सज्जनरञ्जयित्री मूर्तिस्त्वीरस्याखिलसौख्यपात्री स्तात्त
स्य यस्यात्र नियोगपत्त्री ॥ काले काले जनयतु परां वासवो वृष्टिभिष्टां प्रजास्मानो
धरणिपतयः क्ष्मामपीपालयंतु किं चाप्यन्यत्प्रकृतिसरला ब्राह्मणाः कर्मनि(
ष्ठायोगते मा वह्नि नमनयः सन्नृप[illegible]भवंतु ॥ तत्रासौ सत्कथा सेयं हारैर हिहि[illegible]
नेस्फुटम् यतः प्रविष्टानां बुद्धिवैलक्षण्यं न हि जायते ॥ अ[illegible]तीवयत्पादनतोरमाश्रयः
कतीववाचस्तनुरागतनोवदत् यं चास्य भावी भवतीवतिस्त्वितीभिरंगिरीशार्थणतादराह्लियम् ॥

६

तपोवीर्यं स्वस्वभावत्वं दैन्याक्रंदनमेव च तत्त्वापिनानुमोदत्वं दामैश्वर्यप्रसन्नता संतोषस्व
प्युपनते वृद्धश्रेष्ठानुवर्तनम् बासांतरशुचित्वं च विनयो प्यापदुदारता दृढनिश्चयत्वं उदार
भावे धैर्यावलंबनम् प्रजानां व्यवसायेताक्रोधादिसहनं तथा पापाद्युपेतो हृद्रागद्वे
विकेहृस्तवारणम् दयादानोपकारित्वं नटादिस्पर्शनं तथा आनिर्व्यौचित्यतः स्वस्य
मार्दवं प्रतिदानकम् अंगीकृतार्थसंपत्तिः सत्यवादित्वमेव च पराधीकृतिनेगुणपं विष्ट
स्पृहतिनेव च मंत्रनीतिक्रियादूरदीर्घदर्शित्वमेव च शूरत्वमानोचित्यं च दंडौचित्यक्रि
यानतः स्वप्नबोधोचितिनीभुक्तिकौशल्यं च गभीरता अतीनादीवणिस्पर्वेसद्यशस्कृति
याकृतिः कृतज्ञता च सत्संगाद्व्यसनित्यागएव च दिव्यांतरितभोमाद्युत्पातोत्पत्तिनिवा
रणम् स्वाध्यक्षसेनासत्यस्वयोगक्षेमावधानता चत्वारिंशद्गुणमयीमेवं सन्नीतिभूषिता

र॰पु॰
१
चित्रास्तुवसतीवास्तोमुदेकस्यास्तुनोऽरु अनर्घत्वात्स्वशुद्धत्वात्सन्नीतिजननादपि ह्मारोत्रमणाय
स्ताभिर्घटितेयंकिरीटिका तस्माद्धिशेषतोरत्नानामुपयोगोत्रजातुचित् अन्येषांचापिदर्थतांव
रत्वंजायतेध्रुवम् अयंसरत्नशेखरः स्वरत्नभूषितोनचः सुरद्विनोहृदं नरेषमस्तकेविराज
ते यद्रत्नोपरिचास्यराजनिनतशंकायास्तस्मात्तुर्निश्चिंतादासरत्नाय्येगौरववतीस्त्रलत्नाय
णश्चाह्हिणी उत्तासंघटनायुतास्तलतितासद्रीनिबजामेला स्वयत्कास्वरलामनीषिपरि
षत्स्वानंददासाशिखा सेयंश्रीशाक्तिविदुषांचवरत्वहेतुराश्रिन्त्ययांजनिमतांवतभूषि
तानाम् मध्येविभातिसगतीरतिसंप्रयुक्ता प्यानंदद्रणीहृदयोध्वनसत्कलापः रत्नानि
तानिविमलानिस्वरदितानिसंत्यत्रभूषणवरेवरमाननीये येषांजगत्स्वतुलनानजनोस्तु
मूल्यंयस्यास्तिहवस्तुविमलासदमंप्रपश्येत् नाभासमात्रेणबुधेःसएषप्रदर्शनीयःखलु

स्वल्पमहद्वा अस्त्यत्र शक्तिर्नेनु कापि यस्याः प्रसादतो हृक्तिभिरे पि यायान् चत्वारिंशत्क्रिया एता
बाल्यान्तरस्तु संस्क्रियाः निषेवणीया विद्वद्भिर्दिष्टास्तत्र शुभप्रदाः तत्र प्राथमिकी यासौ विदांसेव्या
नयस्क्रिया समाद्दिनद्रोष्ट्वा धीराः शृणुत तां सत्वरम् कायक्लेशादिभिस्तस्याश्चानन्त्यं यदपि
स्थितम् तथापीशार्चनेनासौ न दर्थमितरे यतः साच संक्षेपतस्तस्य सत्ताश्वायस्मृतीरिताः का
र्याकार्यविचारोऽयं यदधीनो यतोऽखिलम् स्वस्ववर्णाश्रमाचारप्रकाशोऽयं यतो हृदः यं विना मो
क्षसंपत्ताबंधत्वं स्यात्स्वरूपं न हि यद्बीजमास्थिनवती वृषकल्पवल्ली कामायपत्रस्तु मनोभर
शोभिताग्रा यं पुत्ल्यने त्रिदिवमप्यमृतं तद्वेदयेति: श्रेयसं विनतु नेभुवि सज्जनानाम् यद्वो
विचित्रा विबुधागतिरस्या विराजते त्रिवर्गमूलस्तु नापि यापवर्गप्रसूर्ध्रुवम् ख्यातकीर्तिः
स्वस्य देहानि राधिः ९ तदारभाकु नेऽतु एप नोषवैराग्यभागी स्याद्यत्प्रसादतः श्रयो विनम

र॰स्रो॰
८
४

अत्रापिस्वर्गतिः श्रेयसं च वा इहस्याथिनसत्कीर्तिर्धुवबहूर्तिःसुखीभवेत् उक्तं च कुशलैर्
नद्भवप्राणात्यशूलतः पारलौकिकमार्तान्यशोभाचेयमहोदृता इति सन्तु एव भरतः
प्राप्नोवीनलसंस्थितेः सदा तु उचितं कार्यमिदं येनायतिः शुभा प्रमान्तुमान्सगणैर्पावैर्म
नपुंस्त्वं प्रहृष्यते संतन्त्वेररुधोलोकेयेः शूर्णीनारकीस्थितिः ललाटपट्टलिखिताया
सौवर्णीवल्लीसुभा नत्संविहंजकस्त्वसाधारं यद्विशेषकम् प्रेषिनासोपयेणनेयेन
तं प्राप्यसौविभुः सद्देवेयाप्रसन्नो त्रदत्वादि वर्णांलिपिं पुनः विचित्रयतियेनास्य सर्वे
साम्राज्यमुल्लसेत् इति तुज्याविविविच्यासु जागर्यं विबुधैः सदा दृष्टां लिपिं प्रभृज्येणः स
नीनां योजयेत्पुनः ययेदृक्षत्वासन्यात्वं परज्ञानं त्वभाजनम् भार्थी मन्त्रमनोस्थि(
त्वाविचारय पुनः पुनः यथा प्रजास्तु नेशास्तिकारित्वं प्रभुसंमितम् [illegible]

८

सिकादितत्वंप्रभुसम्मितम् तथेप्सास्याथितद्भूरित्वयितत्कार्यमेवतत् ॥ तथाचषीप्तानस्या
स्तिदिनरात्रिविभागतः दिनेतद्वचिन्तास्यास्तुयोगक्षेमावधारणम् रात्रौयथोचितंतस्यपरस्या
प्यनुचिन्तनम् ॥ इत्थंसमाहितधियस्तवलोकद्वयीजिता कर्तव्यंनान्यदस्तीह युक्तंत्वंयु
क्त्वेतियोजितम् ॥ श्रूयतेत्रोपलब्धार्थीसानुभावोलिनामकः प्रभुर्द्युनाहर्निशोद्देविभक्ते
सत्क्रियाभरात् ॥ तंतथासक्तमुद्युक्तंसवयाज्ञानुकश्चन प्रध्यक्षोवततेभृत्यापप्रच्छविनया
न्वितम् ॥ भद्रंतेमतिमन्त्वामित्स्वीकृतः किंत्वयात्मनि खेदोयत्रस्तुत्वंनेहंदिनेपश्यामिकि
ञ्चन ॥ रात्रौविश्रामलेशोपितवास्तीतिमेमतम् किमिदंचिन्त्यतेदेव त्वयापरवशोनवा ॥
इत्युक्तः सम्हाधीरगम्भीरविपुलाशयः स्मित्वाप्रावाचतंस्निग्धंसुहृदंप्रेमभाजनम् ॥ स

न्यमुक्तंत्वयाकिन्त्वनत्वत्तोस्यर्थिपद्धते: सर्वथावहितन्त्वंहिस्तुत्वंपरमसमीर्यते ॥ तयाहिश्रू
यतामत्रसम्यक्तात्वंमहामते यद्यहंस्तुवसद्वंतदिवसान्यतिवाहये॥ तदेमामदथीनाश्च त्र
ता:सर्वा:समा:स्वत: परस्परविरोधेनसर्वथानर्थमाप्नुयु: ॥ स्त्रश्चेमाविविधारागद्वेषादि
समलङ्कृता: परस्परविभिन्नत्वादन्योन्यकलहप्रिया:॥ अहंपूर्विकयायुक्ता:परस्परजिगीष
या अनर्थमूलमालोच्यानियतिंकृतवान्स्वयम् ॥ यासौदण्डइतिप्रोक्तासदाज्ञागर्तिसत्वरा
यन्मूर्तिमाश्रितोराज्ञादण्डधार्यभिधीयते ॥ येनासौध्रियतेदण्ड: सतस्याज्ञावपु[illegible]स्थित:
श्रियोभवतितस्याशुपुनस्तन्नाशिभाजनम् ॥ इतिमेनदिनेकिञ्चिद्वित्थर्यंतत्क्रियांविना ॥ य
दाधिराज्ञोविश्रान्तोभविष्यामितदामम यदाज्ञुत्वन्वात्सावेलापीर्णिन्नायाभविष्यति ॥ अ
र०प्रो० ५ तोविचार्यस्वपरक्रियांरात्रिन्दिनंमया विभक्तेकृतकृत्यास्मिस्थितंममममतंमतम् ॥ श्रूयते

चात्र हीरा नन्नृप: सुत्या नृपं प्रति प्रोवाच संगत: संध्यावेलायां परयामुदा ॥ राजन्नूनं स्वहृ
न्नोसि ज्ञानहानव्यसुद्धधी: सन्मार्गे प्रस्थितोसीति प्राधिमां किङ्करोम्यहम् किङ्करोस्मि
सुर्वं येन रतिर्मे किंकरेण मे किङ्करेण हि दुर्जीवं जीवलोके भयाकुले ॥ इति प्रश्नितया वाचा
तुष्ट: प्रोवाच तं सह यद्यस्माद्भवसिन्धोस्त्वं मुक्तोन्नमयदं पुन: वाञ्छसे न दिने धीमन्प्रजावेत्तण
तत्पर: तस्यां च सुद्धवेलायां नैसर्भिक्यां प्रभुं पुन: दीनोन्नया क्रियया चापि सुद्धयान्त प्रबोध
य ॥ यथेयं त्वद्द्युग्मा स्वस्थान याम्नाव पूर्णोस्य किम् स्वस्यान्तर्बाह्यतो नास्ति स हि सर्वार्थ जा
गर: ॥ तथा चात्र प्रवीणा नाम स्य भाणक उत्तम: येनेष्णाराधने सत्कं तस्य नास्ति न्य राइति ॥
सुत्वानुषङ्गरूपेण फलं तस्य द्विधा स्थितम् विचिन्त्य मतिमान्कोन न समाराधयेत् प्रभुम् ॥
अहो विचित्रा विद्वषां गति: स्वपरसौख्यदा ययातेसन्फलं स्वस्य वापरस्यापि तन्वते ॥

र.को.
१०
10

अतएवश्रुभागाथायापुराणेपिचगीयते राज्ञिधर्मिणिधर्मिष्ठाः पापेपापाः समेसमाः राजान
मनुवर्तन्तेयथाराजातथाप्रजाः ॥ स्वयंचकृतकृत्योपिपरार्थेरीतिमाश्रयेत् परोपकार
कारित्वंधर्मस्यपरमोवधिः ॥ अतोभगवताश्रीमच्छ्रीमद्व्येनार्जुनंप्रति कर्मकार्यतयाश्रे
ष्ठमुदाहरणपूर्वकम् ॥ यद्यदाचरतीत्युच्चैस्तेनयावर्णितास्स्वयम् तत्स्वरूपाभवन्ती
तितात्पर्यकथनायहि ॥ इतिमतिमनाध्येयंसम्यक्कुरीश्वचाधियां यदहहतिमांमृषा
मृषाचरन्तिमहीतले नइहविबुधैरीश्यांलोकस्थितिस्तुसमाप्यतां विरतजनुषस्तत्स्वरूपं
विशन्तिकिमप्यहो ॥ इत्येवमुक्ताविबुधाः परार्थानयक्क्रियासौपरमाप्तिहेतुः यां
संश्रितार्धोतकषायमुद्रामानंभजन्तेस्थविरस्यगोष्ठाम् ॥ इतिश्रीवीररत्नकोश
रश्मिशोभायांप्रथमंरत्नम् ॥ १ ॥ ॥

१०

ॐश्रीगणेशायनमः ॥ ॐअथद्वितीयंद्वारमुद्दिष्टंशरणताहताः यत्प्रवेशात्स्वविनयैरात्मा
संस्क्रियतेतराम् ॥ तच्चसप्रश्रितैर्धीरैः सौशील्यमितिचोच्यते ज्ञानैरैश्वर्यनिष्कामंकर्मयच्चापि
कथ्यते ॥ सर्वथाकर्मकारित्वमनुद्दिष्टंयथापिकिञ्चन चरेयमाह्लादमयीशरण्यायैर्विराज
ते ॥ कामवर्जायतः सर्वरागद्वेषादयोखिलाः विद्राबाल्याश्चसर्वतोनर्थंशरण्यंचतद्विदुः ॥
सर्वथात्मार्थंसंन्यस्तंचेत्परार्थोनुषड्गिःतत् तथापिभूषणंतत्त्वंतस्याभुरमणेरिव ॥ यासत्या
वासनेशानेकर्मयच्चतदर्थकम् प्रसादनायवातस्यनेनेदंसर्वथामृतम् ॥ यच्चास्याश्चर्यरागि
त्यमनर्थैःशरण्यतापिया विरुद्धंद्वयमप्येतच्चोविभातितरांमुदे ॥ यएषपरमामृतंप्रभुरशे
षसत्यदृग्नमेहानखिलकारणंवलिधरोस्तिसर्वान्तरः नियन्तृपदमच्युतःसततमुद्यतोरा

सं॰ ए॰ ॥ जनेनतदर्थमखिलाक्रियार्थरहितेतिचित्तं महत्तु ॥ यएषपरदुर्गमः पर २४
ममाधिकोमोहयन्विधात्रप्रमुखान्सुरान्दितिजनन्वाचौह्वालयन् ।पटुः
कपटवामनोवडकवांचित्तः सद्दङ्कस्वनर्थरहिताक्रियेतिचकर्षनचित्तं
महत्तु ॥ यस्त्वेकोनिखिलात्मकोमितदयः सर्वज्ञनाभ्रुषएं सर्वेदाचतुर
स्यसर्वस्ववर्णप्राप्यस्त्र सर्वप्रियः पूर्णोकारणईश्वरोमनगतिर्दीनानुरा
नंदकृत्तस्यान्वेषणमंथरावतजनाहाहाविजृंभाविधे ॥ योप्यकः श्र
वणांत्रिपाणिनयनघ्राणादिशून्यः परः सर्वान्नीर्णवपुर्गभीरमहिमा
स्थोगुहासंस्थितः श्रद्धाभक्तिपुरस्कृतेनमनसापश्यंप्रतितंसत्वरंध्या

त्वाहत्वजमंदिरेनियमितेनेयस्यांक्रियासापरा ॥ यईशानःसर्वमहाँस
र्वप्रभुरणोष[illegible]न् स्पितःसर्वनियंताचतत्क्रियाकिंनराजते ॥ तद्यःकोप्य
त्रपरमेशानयीदृशाकर्मणा निदयानिपदंसोधिकारीस्यात्समयोचितः ॥
तथाहिविश्वामित्रोपितत्पदाराधनापरः अतिविस्मितकर्माभूद्विस्मा
रितपितामहः ॥ तदर्चनपरःसोपिबृहस्पतिरुदारधीः अर्पितस्वर्ग
राज्यश्रीरिंद्रायानंदमन्मयम् ॥ चरित्रंतस्यकिंगण्यं येनापिकविनेच्छ
या मृताःसंजीवितादैत्याउच्चासेनेतिशुश्रुम ॥ वसिष्ठस्यापिपरमा
नंदमग्नस्यतस्याहि किंवाच्यंयत्कृपापात्रंरघवस्तेघुनाप्यनम् ॥ भ
रद्वाजोपिसन्मुनिःसदायन्मननापरः माननीयोमुनीनांसन्मंडले

राजत्तेतराम् ॥ अतोमहदेवविपाककर्मकिंचि[illegible]त्करोतीति यः तेनेणमा
र· दावृद्धिणपकर्यआरंभईदृणः ॥ नकामानामवसरोबहिर्हृदयःकथंच
ऐ· न यथाबाह्यांतराणांहि हृषीकाणांसमुद्भवः ॥ तथाबुद्धेःसमाधे
१२ यंकामा नांतानवंयथा यथाचतानवंतेषांतयोस्तत्त्वंहि
12 तत्त्वदे ॥ विचारणीयंविबुधैर्विमृश्याथापिपुनःपुनः कामनानांसमू
लंच विनाशःस्याद्यया ध्रुवम् ॥ आंतरीवासनामूलंतेषांतन्मूल
कर्तनात् अकामःसनरश्चित्रंसकामःस्यात्परेपदे ॥ तन्मूलकर्त
नोपायोविंतैतेषांनिगद्यते स्वाधीनासात्वहोव्यर्थं निर्निमित्तंह
तानराः ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनम् एवनपर्मध्य

नु

दणीयोराजायत्नाद्दिवमेष्यति ॥ मध्यदेशेनृपालोभूत्त्वलसुनामधेयकः यस्
कोपिस्थितोऽभून्मौक्तीर्त्तिमूर्त्तिर्दिवेवसन् ॥ सजातुदुर्नयंकंचिद्दृष्ट्वापाक्षप
वान्भटान् दंड्यस्थानमसौनीत्वाप्राजनैर्दद्यतामिति ॥ सचसंमुखमानी
तोराजाज्ञयाचक्रेणाभ्यर्णम् भूत्यांस्वाम्मीलदानादिभूत्याअर्णमपूजयत् ॥
णीर्णप्रायैर्गात्तच्छायैरेहिभृत्यैर्नृपलसौ उन्मोच्यतांविहरतांस्वेच्छयेत्य
वदन्नृपः ॥ इत्थंगतेचसर्वेतेराजाज्ञावशवर्त्तिनः तथाचक्रुःसचोन्मत्तो
विजहारनिजेच्छया ॥ अथाधिकृतत्वकृत्येचश्र पीभूतेरहस्यविन् जान्
स्याधरणिंमत्वास्पदःकोपिजगादतम् ॥ कृणलंतेमहाराजद्वापरेणाकुलो
स्यहम् विश्वासोमयिचेत्तस्याकिंचिन्त्यच्छामिदद्दिणम् ॥ सचाकृतरह

र· ए·
१२
13

स्वज्ञः स्मितोवाचायत्तं प्रभुः अभयं व्याघ्रतां सम्यग्येन दोलायितं मनः॥ इ
च्छामित्ति महाराजदुर्मुखस्यास्यकृष्णपतः रक्षादस्यायशाधोमो प्राचीनोपि
लयं गतः॥ दंडदैन्यमापन्नोप्युत्तमस्तुवीपराधतः मुक्तोसौ कोत्र द्वेन्नुवी
नीतिः कावाकथ्यास्थितिः॥ निर्वर्णपि राजाप्रोवाच सत्यमुक्तं परंतु मे तर्कोयः
स्थापित श्चित्ते तं निशम्य दृढीभव॥ परम्परागतायासौ पाल्या राज्यस्थि
तिर्मम निष्कामचेता स्तद्दिमां पालयामि मतं मम॥ इत्थं गतेन किंचिन्म
ये हि कामुष्मिकं भयम्। धन्योस्मि कृतकृत्योस्मी श्री चित्पद्मरजोर्चनात्॥
यद्यपि दंडधारित्वं ममैतत्त्वागतेन हि अनेन शोधितं सम्यक्क्लिष्टयं एत
एव वर्चिते॥ अपराधानुसारेण यदादंडो दीयते तासपदम् आकारणा

तदानेन चित्तं व्यत्ययितं मम ॥ दंडद्वैगुण्यमाप्नोपि मया चोन्मोचितस्त्वय
न् स्वार्थमेस्यादिदं बुद्ध्वाहमित्थोन्मोचितोस्म्ययम् ॥ आपातेमुंदंडयित्तु मु
चम्याय धियास्वयम् ह्रासो निष्कामनाहारे त्यंतासक्तस्त्वमेवमे भवेदि
ति विचिंत्याप्यविदितं मम चेष्टितम् ॥ तथाहीश्वरतो वाप्यं यन्त्रो भून्मे
प्यहर्निशम् आहृत्यान्वनयाहारे सतनर्थ इत्यधिकः ॥ यः कश्चनस
कामोत्तः पुण्यमार्गात्संहृरितः परागास्यो विभोरस्माद्भ्राजनंडः
खसंततेः ॥ सचैतस्माछरोबोन्यवाक्कैर्न्यन दीपितः प्रचंडः क्रोधचं के
डालनिंद्याग्निर्मांदहेन्न किम् ॥ स्वीकृतं यन्मया कर्मैणार्थं तद्गुणतोस्य
मे न कार्यं निरयेपात इति बुद्ध्वा विवितोस्म्यहम् तथा च कामजारेणय

र. ए. १५ देवद्दर्शितंमुखम् तदासौप्रकृतिर्दूरमेतिसाध्वीवपत्तिना ॥ इत्थंविचिन्ते
वधार्यतेमृतकल्पवचोमम ईदृक्क्रियायाःकरणात्यागएवोचित्तीपरा ॥
अनेनत्वीदृवपाकोनभाव्यःकल्यांनरैरपिनकदाचिद्विलीयेतेउभेसुदृ
न दुष्कृते ॥ तस्मात्सदावधेयंतुविदुषाश्रुतिमिच्छता अवधानधनामन
त्यास्तद्धीनाःपशवःस्मृताः ॥ पशुभ्योप्यधमास्तेवासकर्मदर्पणेयतः
तेतदर्जनसंसक्ताःकथंतेस्युर्विपाशिनः ॥ तस्मादंद्योनरानेजानन्दृ जीन
ष्ट्वाविनाकयेत् कर्मणांनिष्कृतिःसाहिन्नचिन्तामुत्रकोणलम् ॥ इति
राजमुखोद्गीतांपीत्वासौवाक्सुधांततः विशुद्धसत्वोनितरांबभूवविशु
द्धाशयः ॥ इत्थंविचिन्त्यमतिमान्कुलभूतमाप्तैर्दैत्यैरनिनिजनः

परयाप्रकृत्यासंस्थाप्यकीर्त्तिमन्तन्नामविनश्वरीं तेन तत्स्थानमाप्यनपुनःसम्भ
वेदनर्थी ॥ इतिश्रीवीररत्नप्रोत्खरणिकायांद्वितीयंरत्नम् ॥ ॥
श्रीगणेशायनमः ॥ द्वारंतृतीयमथयदीणाणीः प्रार्थनायतः दैन्यविज्ञप्ति
तः कामसिद्धिस्तस्माद्धृतंभवेत् ॥ सम्बुद्ध्याभजतांपुनत्यविकलंकामानव
२४ प्यहृदयंश्रुतैर्हृदयनिश्चयः स्वप्णयतांविज्ञप्तिसङ्कुचिकाम् । हृत्वोद्घाटित
भाग्यकोष्ठसत्फलभासाप्याथसत्त्वसम्पदं निश्चितः स्तनतांपरोपकृतयेजग
र्त्तियः सोग्रणीः ॥ साचैषादैन्यविज्ञप्तिर्नाभरणिः सुसंचितः इह्नामुत्रा
पयोगेनतदाप्नोजागृयाद्बुधैः ॥ अथवापनिष्टत्वर्थैतांश्रयेन्मतिमान्ध्रु
वम् तस्यामणोषनाप्यासौ विपद्गाणिंनयेनयेत् ॥ इत्यंविकान्यांप्रत्य

र॰ ए॰ १५ 15

दपरोज्ञायद्धराधद्धा आर्त्तो तिरीश्वरे कामधेनुं लज्ञयतेन किम् ॥ बुद्धिरेषा
बुद्धिमतां नीतिरेषा महात्मनाम् अथो विदित वेद्यानां संविदेषास्वयंप्र
भा ॥ अतः कदापि जात्वपि नैनां विस्मारयेद्बुधः एतद्विस्मरणेनाहो को
न ष्टः स्वभात्पदात् ॥ तथा हि सिंहासनभागणेषु विबुधाग्रणीः वि
स्मृतात्मा स्वयं चेन्द्रो भ्रष्टोभूद्वद्वाः पदात् ॥ स चापि राजशार्दूलो नहु
षो नाम वीर्यवान् अथार्जुनोऽपि स्वःस्थानं दर्शनात्मुष्टः स्वर्णोवह ॥ किं
वाच्यं परमात्मज्ञानं येपि तद्विस्मृतेः क्षणात् ॥ ढलौ चित्तौ बुभुजिरे या
ज्ञगुप्सायदन्नरूणम् ॥ अन्येपि केचित्तद्विनाद्वात्रिलोकीजया अपि ।
रावणाद्याः कष्टाणेषा अभूवन्विस्मृतेः किल ॥ इत्थं संचिन्त्य मतिमान्

ध्रुवाध्वरगतीर्वह्नः अनायासात्मा दिवारात्रौ तमेव पावनं व्रजेत् ॥ इत्थं दृढप्रमा
लेस्तु स्थितान्येषा निरंतरम् दृढनिःसर्वगात्रेनाप्यस्याराजा भरं वहेत् ॥
यथाह्निप्राणलग्नासौ बाह्यान्तर्विषयस्थितिः तथा नृपैकलग्नासौ सर्वाप्ये
षा प्रजा स्थितिः ॥ यथाराः सर्वतोऽप्यत्ना नाभिमेवाश्रिता रथे प्रवर्त्तन्ते मा नथे
स्वप्रजा राजानमाश्रिताः ॥ सूत्रप्रोता विचित्राणां मणीनां संस्थितिर्यथा
तथा नृपाश्रयासंस्था प्रजानां च गरीयसी ॥ यथा प्रदीपात्तमसि भास
तेऽर्थस्थितिः शुभा असंकीर्णा नराधर्यात्तथा राज्ञा जनस्थितिः ॥ विचा
र्येत्थं दृढं बुद्ध्या विचारैकपरो नृपः अवश्यमाश्रयेदेनां द्वैविध्यदृढनि
श्चये ॥ यद्वशात्सन्तु निश्चिन्तः प्रबुद्धादित जनस्थितिः सिंहासनोपवि

र.
स्तो.
१६
16

भूः सन्नप्रतापं स्तुवीभवेत्तु ॥ यएकः स्वच्छन्दो मृतनवपुरणेषार्थघटना प्र
वीणोनंतत्रश्रीरमितकरुणः पूर्णहृदयः स्वयंभातः सिद्धः परमपरम
श्वाख्यकलनः परार्थैकार्यैः सोस्त्वभिमतद एषाख्यकलना ॥ उक्तं चये
न विज्ञप्तिस्तु तिरुद्घाटिताहृदः साप्तकामो विनासास्ते सिंहासनगतः
सुखी ॥ दैन्यमाश्रित्यतद्राज्ञा यदि सन्नोष्यते प्रभुः प्राप्यतेतत्फलं द्वेधा
लाभापहारणात्मकम् ॥ तत्राद्येन हठाराज्यपुत्रदेशादिसंगतिः प
रेण हष्टाद हष्टात्वभयणांति ह्रीयसी ॥ इत्थमाध्यात्मिकं चाधिभौतिकं
साधिदैवतम् । दुःखं त्रिविधमाप्याशुतस्याभक्तः समायते ॥ तद्विज्ञप्ति
सरण्येतद्द्वयं चित्रं गतागतम् युगपद्धृदि धात्वा पुंविपन्नाभाद्वयं सदा ॥

यदेवाश्रुप्रविशतिसंपदाख्यासतीमुदा तदेवविचलत्याशुविपदाख्याच
ठन्यकी ॥ इत्यंततनोद्वयेदेपि द्वयंस्फुरप्रतीतये तद्विज्ञप्तिविनानैवद्वय
मेतद्धिलभ्यते ॥ अतोरहस्यग्रंथेषुप्रोच्यतेसौगरीयसी यदीच्छांतरगा
ह्यापच्छांतौतद्दैन्यमाश्रयेत् ॥ परेणानेमहार्घंतत्सद्यांतररहस्यवित् ॥
वाच्यंसिक्ताद्दैन्यबीजाच्छांत्याद्यावरणछत्तात् ह्रासपुष्पानंदफलाम
तवल्लीप्रजायते ॥ विचार्यविबुधैतैज्ञदैन्यबीजंकियन्ततः यत्फलंदद
तेसोग्र्यागम्भीरविपुलाणयः ॥ यावत्तन्नाप्तिरेवस्यात्तावद्विज्ञप्तिमा
श्रयेत् लब्धायांसुखवाद्दिन्यांनन्त्रपणजायतेपुनः ॥ साचसर्वात्मना
कार्यास्वात्मनोभूतिमिच्छता अत्रतत्वगदितस्मैनाभ्राणप्यंपंचकंद्दियत्र ॥

र. स्वकर्मेन्द्रियचित्तं च तदेकाश्रयतां नयेत् तन्नैवं यत्तदर्थं च वाध्यं तु चतित न
ए. न्मनः स्वलं च तद्धि क्षेगाग्रौ दग्धप्रायं भविष्यति ॥ सतनरो गएपतेनोके
८ भाविचर्यायईदते पपावोपिहि जीवंति जीवमात्रान्नवेनरः ॥ अतएव
17 पुराणेषु गीयते दानिनी भवेत् तद्विज्ञप्तिर्हृदयस्य चित्तेस्य मंडणीत
लम् ॥ भक्तिं चापि सत्यगुणे विज्ञ[illegible]प्तीपुंहृदयव्रतः सत्यायनद्यापातीहि
दलानंत्यमिहाप्नुयात् ॥ तथाहि श्रूयते ह्यानि कतिचिद्दुर्हिरुक्कटा
क्वचित्तुत्यंतदेशेभूत्सर्वसत्वभयंकरा ॥ बाह्यानां वा वह्नाशाणं रोधेभग्न
वृताः प्रजाः आकुलाः सर्वतोप्यासन्नन्धीभूता भवद्धरा ॥ सीमास्पद
जनपदा दुर्दुर्भयविह्वलाः त्यक्त्वा रम्याणि वेश्मानि सम्भारभरिता

नि च ॥ प्रारम्भे नाविकानां च श्रुरुहृज्जनसंभृतम् दार्विन्ध्यनादि जगरकुर
कस्माद्दृष्टृ चेतसः ॥ तटावासल्लनास्थानां यके चिन्यहिलणं द्रुतम् । गति
ते लेभिरे नैवापन्ना इव दक्षिणोदण ॥ जलड व्याणि सर्वाणि समूलं नेशुरं
नरा पापिनामिव ड व्याणि निन्द्यस्थानस्थितानि च ॥ सीमाप्रतरतीर
स्थ हट्टादयस्ततस्ततः जलेन वाहिताः शुष्कतृणस्तम्बा इवाविरणतू ॥
संपन्नमतयः केचिज्जनस्थाननिवासिनः नौम्बारुह्या भवन्स्स्या
धीनं जगत्फलप्रदा ॥ धनाढ्या अपि धीमन्या जलेमग्नाः सहस्रशः
न४ हाहेति प्ररुदन्तश्च मोक्षं यो कृतनेऽरम्भन्ते ॥ सहृद्या अपि धीमन्नः केचिन्म्ला
दिण्पद्रुविधाः गतिं न लेभिरे मूढ पापा इव मत्स्योज्झुलाः ॥ विलासि

र. नश्वयेकेचिदारुह्य शिखरान्मुदा दहशुर्जलसम्पत्तिं धीराश्वरणस्थितिम् ॥ न
णे. द्योप्यतिक्रान्ततटाये भिरे तटसंश्रयान् नियत्त्वां विपरीततायां किं न व्यत्ययितं
१८ भवेत् ॥ गतागतं जनानां च रुद्धं सरणिरोधनात् स्थलानि सस्यशून्यानि
18 बभूवुर्जलसंपदि ॥ सकम्पाश्च भवन्सर्वे किं भवेदिति विक्लवाः दैव्यामाप
दितत्किं स्याद्यन्नो विकृतिमाप्नुयात् ॥ इत्थं मते प्रकृत्तये विलोक्य विपदंप
राम् ॥ किमेतदिति पप्रच्छुर्गणकान्दैवचिंतकान् ग्रहस्वभाव रचिते दा
नीं स्थितिरपामियम् ऊणलं प्रार्थ्यंतां शांतिपाठमुजादिनाद्भुतम् ॥
चक्रुश्च शांतिपाठादीन्केचिदाप्याभयायपहान् लेभिरे सम्पदं केचित्कदा
भाग्यं न राजते ॥ साधूनां शरणं केचिद्गता आपन्निवृत्तये न चासौ विनि

श्चत्ताभूत्करेणेच्छां निवर्तयेत्॥ तस्मिन्काले प्रवृद्धायां वृष्टौ सर्वे भयाकुलाः मा
६ णाप्रलयेनेनेति व्याकुलतराः प्रजाः॥ न केवलं गृहादिभ्यो देहादिभ्योप्यकिं
चनाः निराणाश्च भवन् कोलाहलः प्रादुरभून्महान्॥ प्राणाः कोलाहलाक्रान्ता
पङ्कीभूताः समन्ततः गतागतविहीनाश्च त्यक्ताः प्राजनास्ततः॥ गत
प्राये च सामर्थ्ये कौदिणीकाः प्रजास्ततः अप्राप्तजीवनोपायाः स्वंरूपंणरलं
ययुः॥ स जागरूको मननशीलनाली विशुद्धजातिर्विमनास्ततः दूरात्स
मागत्य प्रजा मृता भावी शैव निमित्य तदाशु णोच॥ धैर्यं मयाल्लेख्य प्रजाः
समस्ताः समाश्वसीन्मागतसत्त्वनिष्ठाः भेष्टैति तद्वागमृतावसेकान्मतो
त्थिता वा मुदिता बभूवुः॥ स्वयं प्रविश्याथ रहः स राजा प्रविश्य शय्यासन इष्टि
ताप्तो दैन्यं समाश्रित्य प्रसादनार्थं विवशपरभूत्कामनाः प्रसन्नः॥ दैन्यान्तरं

नो

र॰ एवं तन्मना विभुं तं चकार विज्ञप्तिमवाप्तबुद्धिः विभो ऽच्युतेति प्रकटाभिधानः
ए॰ कथं त्वमेनां नियतिं विभिन्द्याः ॥ यदप्यहं निश्चितबुद्धिरस्मि तथापि दी
१८ नाः प्रकृतीरवेक्ष्य च्युतोऽस्मि तन्मे भगवत्कृपावान्हन्तुं त्वमर्हस्यमलाभ विघ्नम् ॥
19 अमीभिरेकैव धृता विपञ्चिका मृता भवेयुर्भगवन्नहं तु सर्वान्तरः सर्वगतस्त्व
मेनान्सार्वज्ञविश्वासय सत्वरं तत् ॥ स्वनद्दएं किंचिदथापदर्थ्याएयोऽप्य
मीषां च यथा मृषा स्यात् सत्यं च तत्स्याद्भवतोऽच्युतेत्यभिधानमेषाकरु
णान्तवास्तु ॥ इति विज्ञप्तिमाश्रित्य भक्तस्यास्य प्रसन्नधीः शीघ्रमेवानया
छत्वा दर्शयद्विमञ्झूलम् । दिशापि जज्वलुर्वारिगतप्रायमभ्रद्दूनम् ।
यदिच्छामात्रमेवेनच्छिन्निवाज्ञाति विस्मयः ॥ शिरस्याज्ञां समादाय तस्या

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ अपवर्गतर्षं यद्द्वारं भगवच्छरणागतिः । तस्यापि नानुमोदेन येनासो दूषितो भवेत् ॥ अ
नवि ज्ञकमित्यपि यस्मादुः सर्वसाधारणं बुधाः । नियत्यायन्नियमितं स्वभावात्सर्वचङ्क्रमम् ॥ अज्ञातमपि यत्सर्वैर्जी
वानां म[illegible]साधनम् । ज्ञातं यदि प्रयुञ्जीत कश्चित्तस्य फलं नु किम् ॥ आस्वादातिशयेन यद्वद्गतं प्राणं धरित्रीत
ले भुक्तान्तं निखिलात्मना [illegible]यजनैः संसार्यते सोमदा । ज्ञातो शेषविभूर्यदेव निखिले कोन्यादितस्यन्दनो हि
ज्ञातो विबुधैः प्रसन्नमतिभिः संतोष्यपवानि[illegible]म् ॥ नूनं किंविदथाप्यसारमपि यस्मात्प्रैसर्वकर्मणा भावा
तत्र महत्त्वसारतरता संभावनानिश्चितैः । येनासौ परमेश्वरः सुकृतिनां तुष्टो भवत्सद्भूतये कृतं सेव्यतः
सन्तोयति भवेद्दिश्यैविधेयं हृदि ॥ अतस्तं असारमल्पमपि यस्मापितं स्वेन कर्मणा संभाव्यं तत्सुमतिना सा
रवत्सुमहत्तया ॥ तत्रापि राज्ञामास्वादवतामास्वादियत्नतम् । राज्यं तदास्वादनतो भाव्यं कुशलबुद्धिभिः
कृपैषा तस्य महती यद्दयं स्वस्थचेतसः । विभज्यार्पितमेतत्सर्वदिना निरमयामहे ॥ इत्युक्तमतिभिः प्राप्य प्राप
च्यं भगवान्यदि । संतोष्यते तदेषोसावविलम्बफलयेन्न किम् ॥ कृतस्तवं तदेतस्य मनोवाक्कायनात्रिया
अगेश्च चेतदानन्त्यं तस्य केषामुदेन हि । इति वाक्कायमनसां तदेकविषयागतिः ॥ कृतस्तवं च शरणागत
चेवापि भ[illegible]ते तस्योत्कर्षः प्रहृतानां च सस्य प्रणतिलक्षणा । अ[illegible]साजायते यासौ तदेकविषयागतिः ॥

पं
बुध
प्र

१५

याज्ञाच्याविरुद्धाया च योगिनां साधनं परम् । अध्यात्मं मनसां चापि या सा सन्नतिसाधनम् ॥ अत्र वि कोऽसौ
कीदृक्कुच परमास्वादः स्तत्क्षणा परम् । राजते स्माखितिः सदा वितनने मानसी गतिः । स देवतत्त्वतिर्या सौ
२. श्लो. तद्दत्तद्दृढताकरी ॥ हितं सत्यपरत्वं च सैषा वाचां परा गतिः । तद्द्रूतरसमाधुर्यास्वादनात्तुष्टता तनौ ॥ या
२१ सौ तदर्थकृष्टपेषा सा देहे परमा गतिः । या येन लब्धुसिद्धा तस्य सत्क्रिया भगवत्परा ॥ सा तथा सा पितागाना
21 भगवच्छरणागतिः । तथा स्वत्वेण विं मोदे यन्मैत्र्यादिकलनादृशा ॥ औचित्यं सा तयोर्युक्ता भगवच्छ
रणागतिः । सत्कथाश्रवणं साधुगोष्ठीवागमनस्य च ॥ पानमीश्वरसन्नायारतिः शरणता कृतेः । अना
थदीनदानं च हस्तयोः सा पदोः पुनः ॥ तीर्थसाक्षमरागारगमनं भ्रमणं च यत् । अत्र सं विज्ञायानिन
राममुच्यसततं कीर्तिस्तातिर्याप्यहोतन्मूजापि च यानियानियमतः सैषा गतिः प्राभवी चेतो वाग्वा
पुषां हृदिशाच्छदययादीनेषु याद्रू कुकृतेः । महावाश्रवणं शायस्य च सदा दानं पदोः सद्गतिः ॥ कृतं वैशद
याप्यप्रयहृस्त्वनयनं नमोदनम् । तद्देगुणपयवापि क्षप्राप्तयेस्मान्मानिश्चितम् ॥ आरोग्यपुत्रसन्तसंपदेषा
संपत्तिसंपदः सर्वज्ञो विलापारः संतोषितश्चाखिलः । एषा महत्त्वाश्चशरणागतिरत्र साधुपथाः स
दाश्रयतिमिनममुत्रभव्यम् । यः कोपि पापि मजनी रमते सदास्यां भात्यषप्राप्त चरितः स्वरमाइवैकः ।

न्था

च

तथा ॥ श्रूयेतस्म्याकण्यानवुपरंजनी संजलाभिपसद्दाजचरित्रंयत्रशोभनम् संजातराजातरगार्
ढः स्वैरंव्रजन्नथि ददर्शाकविवृद्धीनालंवा ॥ त्तकलेवरम् मृतंविलोक्यमहात्मासज्जोश्रुतानननाम
ह अनुमेनेतमप्येषातंजीपीशिरसापरम् अन्नमीलितवाचंतंभितःशोवाचमादरम् भद्रमहीप
नेतिष्टकिंविद्धितात्रयामद्दम् अत्रवि निभालयसिसद्दीतिं अवोभगवतोप्याकिम् यतोस्तिविचा
परणवोलतापर्यतोगतिः अहोविविचाभगवज्जतिः सेवाविराजने यत्रासोनियतापीमन्त्रलायाका
रणावली कर्मणापश्चवैविचकेविदंदुपदास्थिताः अतिक्रामतितन्कोविनरकाणवगह्वरे फलपा
कः सएवैषयत्केविद्वदतेमदा प्राणातिपीडयाप्यन्येश्वन्तिनदलाभतः चतुर्दशावि ॥ प्पथश्रुतस
र्गः स्वकर्मणाम् पाकोस्तिनिश्चितंयस्यतनाशः प्रलयेप्यहो यैर्वविज्ञगतांभागश्रवणेभातिभास्व
ति वीर्यीपंकोदरस्येसौकीटभेदः स्वकर्मणाम् विचार्येत्थंनृपः काश्चिद्यदिस्यात्समाहितः कथं ।
ननियतितस्यपालयेत्परमेश्वरः अत्रवि येयंनियुंत्रितालोकओन्नमपथ्यप्रालिनि रीतिर्भगवत
स्तस्यसाप्रास्तिरितिनिश्चितम् पालितासोमयोविन्याकिं वनेनाल्पमेपसा त्वयाखम ॥ नासोस्वैः

धी

ति

२. श्री.
२२

पार्श्वं किमिति नाहूता न केवलं त्वया राजन्नत्यायोऽविशेषितः परम् । गृहमभ्यागता भङ्गमानतोऽर्थपात्रं प्र-
योजितः यो न वेत्त्यभिवादस्य महात्म्यं तत्राभिवादनम् । नाभिवाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः ॥ इ-
त्याश्रुवाचमाकर्ण्य प्राह नाथ त्वयि स्थिरम् । नतोऽस्मि तत्फलं किं न मे स्यादाकालिकं त्वमलम् ॥ इत्थं
निपीय मधुरां वाचं स्वप्नानन्तसुखं गताम् । नृपो विस्मितचित्तोऽसौ तया मुग्धोऽस्म्यहं ... जित्वा पत्नीं वि-
नयं देव्या ... हृदयो ... शाम् । राजोवाच । नाहं काममयोन्मादविनष्टमतिना मया । न चापि सौख्य-
लम्पटो भवान् ... पासारयन्त्वया । नापि समागमं त्वद् राज्ञा ... कृतं च त्वदेषा । नो प्रमादस्वरापानवि-
ह्वादितस्मद्भुना । न चापि काममयं मतं तत्पत्नीसङ्गमेव मया । नो वा ... पिशाचस्तत्सदाचारस्थि-
थिना नो वितन्तोऽभिवादस्य दत्तं प्रत्यभिवादनम् । किं तु नाथ ... लम्भा भुवमस्त्व्रहं येना-
सौ सेविता महत्वं दत्ता स्वादमयी गतिः । तया पितानमोदैकवात्यान्तःकरणस्थितिः ॥ विबुद्धोऽहं
भवद्वाणीभास्वद्दीप्तिप्रदीपितः । ममाम्बु ... हृदयविभा बुद्ध हृन्यमकुट्मलम् । अधुना विमला-
मोदं सत्त्वश्रीभाजनतामियात् । इति नाहं मनेदृष्टिपात्रेनो वा तव याप्यसौ । विपिलं च न शोकोऽय्या

नर्थं भ्रांतिपिशाचिका इत्थंनिशम्य मधुरां गिरं राज्ञोस्य प्रथिताम् भिक्षुः प्रसन्नहृदयः
प्राहाशीर्वादपूर्वकम् भिक्षुरुवाच एकाग्रिराजन्भद्रं ते कीदृशो भगवत्प्रेम अनुमोदन
प्रोल्लीनं यन्मे कस्य च वत्सलनः उवाच राजा सर्वयोस्य विश्वेशो घाथ्यदायी परमात्म एकः दया
कुराः सर्वसंभवास्पदं यत्कृपाभरादाप्तिमपएषमेव्यः ग्राक्रमोदाश्चवं यत्त्वमहदप्युपिकिंचन श्र
र्त्ये यस्यामृतास्वादप्रकाशाभ्यासविंत्यते साहराजेक्ष्कं तउन्नकीदृशोस्तितितत्वतः कः संतोषः नू
कथं वा सौक्रियते भएप्तांनवया राजोवाच येनैतन्निखिलं विभाति नितरामास्पदस्य णं जग
त्स्याभाविलकामनस्य रचनाहीकीदृशीयं विभोः सर्वानर्थं सुमंगलकरीत्येवं स्तुतिर्यो स्तुति हरी
स्तस्यामनहमंतराकलनयामेजीवनं जीवनम् भिक्षुरुवाच अहो विदितवेदो सिकृतस्तो
न्तु स्मिभवान् [illegible] वम् किं तु विज्ञापनाऽतस्मिन्नमे पार्थिवरोचते यथानुतहृयापात्रं यथा विज्ञाप
नाचते अन्नद्रूपातथा तेयमस्वात्मन्योस्सजते राजोवाच यदि प्रसादयोग्यो स्मि भगव

१ स्त्विंशमप्ततताम् सद्भ्योल्लेखनमिदं पणार्थैकरतिर्ह्रिया भिक्षुरुवाच समाप्तायमतो राजेष्टएव नू

तरं कार्यं यथा च तत् राजतेनि[illegible] लोके यस्य दत्तसमागमः श्रमेण परमोदात्तहृदा यत्ते समर्पितम्

२. श्री. आस्वादयसि पात्रं तद्दयायास्तद्विचारय विधायान्नृणं न स्यात्तथा विज्ञापनेऽवितीम् चेक्रुराधि

२३ तदादातापीतत्तद्धारयिष्यति नेयं समुचिता प्रीति यत्का द्याविद्विभो मुद्दा स्वतिपुष्पलताजिह्वा

जीवं जीवापयिताजिते स्वविभूतिविमर्शपेलं तद्द्वामरूपपीऊरु तद्धियेन सम्स वैरतोतीव शीतो

भविष्यति इति तन्मुखेन ततः पीतापकारस्य घटनागिरम् राजोपनीय[illegible] हृस्नो महान्तं[illegible] जित्तप बै व्य

न् राजोवाच तदभिज्ञो विधेया श्रुकथ्य कार्यमसमाप्येसौ परिपक्वकषायं तं यतिः प्रोवाच

सादरम् भिक्षुरुवाच मद्व्यासेयं प्रभा राजन् भगवच्चरणगतिः सर्वोपकृतिमादाय यावत्प्रा

क्तैः पालनं स्वयम् प्रजानां व्यवहारे तात्पर्यता त्वत्पदैकहृता स्वात्मार्थेन मया राजन् व्याक्ते १२

घातत्यागतिः हरदेशापि पत्यार्थेऊ शालस्यूलमत्तम तस्रो विमानित्तिरस्कृत्य तातनवेदस्वस

स्थितः श्रावस्त्यां नित्यसंतोषपुष्टजनतां गिरिं समुद्रा यात्युप्राप्तिः कृतज्ञताद्याद्यपरिनोषिकतो पिता म
हाभाग्यस्य ऋषभो लतमार्दविकभूपते भीमायन्यकमथानामुद्यानानामुपसेवितात् कोशायस्य महाम्र
नायभरितस्यस्योपमाश्रीः यत्र सन्मात्र कृतशालिसेवकुजनश्रेणि मूकादिषु यत्किंचिन्नियतं शुभान न्य
नमनुष्यावेदप्राप्तिर्नैवदानं पापितिरीत्या दीनमनस्तानिष्टिं विनान्नज्ञनान् दृष्ट्वा हृष्टो भवति शा
न्तियोनिनस्मायस्येहिंसा ग्रामाङ्गनीभिर्दीनानामपरायत्तहितता यत्रिन्नतिलवकीयस्यादेतनमवेम
हीयते देहारोग्यमतस्याथभावकंवत्निशाम्य दंडोत्रन्या तराः केचिच्चिरेण सुरामिकलेवराः विवि
त्तानाम्यतत्तेषांयदारोहणमाप्तम् सेनाप्यत्त्व महायादिरत्नालंभानि साधुनायद
रिद्रादिरत्नानेभ्याप्यवेदनया यानीहते संतिवतलक्काद्रीयानामिप्सकमविवितानि तेषामियं
दीनदरिद्रमाथ जन्मनामस सद्वहरता उक्तानामुत्तमसारवनतरामिरसलेनयाध्येवयद्रोधो।

ग ग्म

२. श्री. भाविवशात्कदापि हृदि चेत्त्वं येन हित्वा प्रियम् ईशोकर्मफलं विविच्य च तदा तेनोच्यतामेवाञ्जसा
२५ सत्यात्सर्वेहितात्परमभगवांश्रेयेत्र सर्वाश्रयः निदर्शयात्मस्वं त्वहृदये कार्यं वान्यहितेनया नि
दर्शयतत्वमात्मानं [illegible]कदानस्यान्त्वं वीतृपः इत्युक्तः सुविनः सर्वेन्यथात्वमेवत्वनयि ज
गत्सु समनर्थस्यादिति मत्वा सुखी भव निशम्य साधुभिर्मसो महीपः कृतूहलाविष्टमनाय
दैक्षीत् यस्मादवाप्तकल्पशेणेत्तमेनगतिं नलेभे स्यादिशोपि गच्छन् सुनहितेनापि [illegible]त्वासौ स्वाप्य स्मृ
धृत्वा त्वान्मुरतेनोगतात् उवाच हृदये [illegible]लेख्यमनंदनं विनम् सर्वंस्वपरमादेयमुपदेशरहस्यकम्
सुभाषितार्थसङ्कलवल्लीविरचितामृतवम् कालेकाले हृदि स्थेयं कालेकाले गले पिता हरीकृता
पदं सर्वाकांक्षासिद्धिं ददास्यति इत्येवमुक्त्वा भगवत्परागतिर्हृदयप्राणायनश्रवणात्तु निर्मले प्राप्ये
हिकं भव्यमत्र संज्ञेनः पात्रेत्वपीमात्रविविधहिराजत इति श्रीवीररत्नशेखरशिक्षायां चतुर्थरत्नम् ॥
त्र

तर ^
धृ ^
स्व ^

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ श्रेयोत्तमाख्यो मन्त्रो यं पंचमी मे एव तारता: सर्वसंपन्निधानं यामाय स्याम त्रेव विपिनाम्
यत्किंचिन्मनुजैः सत्कर्म निरतैरीप्सितं स्वयं प्राप्यते नर्थं कुत्र कदा कृतं नापि च भगवान् शुद्धाशर्मैर्विदनम् हि
ताः क्रोधनिषादमस्तु याउद्यातितितानवया साङ्गानां मुनिभिः नमायत्ति स्तुभप्राणनप्रमोदावहा
सा सा तमा तिर्वास्तु फलमस्यानभिध्यते फले के नहि पर्यायनैकतो विदुषां मत: ॥ यासौ विभू
षणानां तिर्लोके सा प्रसन्नता अंगीकृता भगवता तत्फलं तत्र लोकता अतिस्थाहासु मेवा
र्थं समस्तवीकृत्य तत्स्विदः भोः नमामस्त्रिका हिता पुण्यापुण्यमतिद्वयीम् द्वारं हि धैर्यलोका
नां येन मोघरसं स्थितिः तृतीयाद्वादिकाशे पं याहे नमः क्रिमयानः उक्तं च प्रात्रै सम कामैः सु
कृतिमत्स्वभिः सुगणमत्फलामुत्र नमाप्रोभैर्हि कीदृशा तथाहि गुरुवाक्यापि प्रसादामोदं
प्रति जाता भोः सत्कथा मे कावदामि स्पृष्टेषु सादरम् विधेहि कार्यमुज्ज्वलं विभूषयालयं सकम
स्वपितमातबांधवा हृताः धैनया भयम् हतज्ज्ञातानयसकं सुरंजितो सिये स्थिरम् सुधारमा

न्तृ ती

ऊ॰

२. प्र. २५ 25

श्रुतांश्रुतां कष्टहृद्भियाप्ययान् सदक्तिनो नियैवलं समन्त्पणीलपालिभिः मनोरमैः स्थिरैः शुभैर
मूर्तिरंजयाम्बतैः इमानियानि भूतलेगतानि माणिक्यतामताम् सुशीलितानि तानि यत्नलालितानि भज
स्वभाः शुभांभजस्व तां मुदा त्वमा सुशील संपदाम् निधिं यथैव पूर्णभते त्वमापि सा शुभप्रसूः स
वेशीलिशुयासां सर्वामवणमेवया नयासर्वाणि कार्याणि लंकरुष्व समादरम् नणांभन्मसुभावा
नांतमेवैकागारीयसी प्राप्नुवंति महात्मानो नियायासं यथेप्सितम् दुर्भाग्यपरिग्रहितनिखिला
पङ्कजातवर्हि सदीपालीनिजप्रिय स्वैवेद्वांतिकर्मावनेद्ध यो विद्विष्टो रचयति तनां ससकीये
सुराज्याभीष्टकालेकलयति यशोमूर्तिधूर्तान्तरायः ॥ सुवृत्तानंदसत्कोष्टऊंविकेयं द्वाविंशीयस्तीक
वादोत्साहदनं भाग्यकोटेस्पृतैर्नयानहि उक्तंचाभीष्टसत्कोष्टऊंविकेयं मनोरमा परीत्य योजितास
द्भिः कांकांसिद्धिं न दास्यति अथवेयं महाश्चर्या ऊंविका सर्वगामिनी सानयोत्सादिता ह्यायाकेना
प्युत्साहिता नहि तथा चोक्तं देवेन कथानप्रथिता भुवि महजाख्यो महाराजः त्वमाशीलाशुभूवह १

नु
यस्मिन्क्ष्मां पालयति क्ष्मापालीले [stain] पुण्यलिपि जनता जनता जाता सर्वसम्पत्सुखास्पदम् ॥ समस्या
स्पदयो जातसभासद्भिरुपासितः । श्री [stain] त्वाक्षितन्त्र्यामास सङ्क्षिप्तां याविभूषणम् ॥ हृष्टा हसन्ति वि
हुः लसार्यसंस्थितीनां विलासिनाम् । नोन्मत्ता [stain] मनुन्मत्ताः पुमांस्यां त्रैहि मञ्जैतेः यत्कृत्स्नेभियन्ते न्यां
सैरुज्ज्ञानमतिभिर्जनैः । भाव्यं तज्ज्ञानवहिते सर्वथानर्थदं हितत् । अलं कुर्वन्ति चपलान्स्त्रोद्विवादे
उाः हृन वेदं तिव ज [stain] मित्यव मज्ञोऽपरमोषधम् । पीत्वा स्थानमेतद्विपश्चमानुषभावयोः । परी
घा त्तिमनुष्यत्वे संवदन्नविमुह्यति । विश्रामभूमेरनुष्याणामियमेव गरीयसी । अविश्रान्तेचलेत्यापश्चि
रसं वासितापि । क्षमापतिं तं सुमहत्तु सा यस्मात्सुतास्पदम् । स्वाधीनया तत्क्षमया दृश्यामर्यन्त
त बाह्यया । यासाविहपरत्रापि माननीयामनीषिणाम् । ययासाराजितेनानायांसानरकभू [stain] धृ
वाम् । बुधास्तस्या हृद्यां विवरमतुलं पपण्तधियालयं यात्येवां ते गिरिशिखिरनद्वापि चरमा । इयं सा
दृणान्त्यं तन्निरुपकरणाप्यायनमहो प्रयात्यं तस्मादियमिह परत्रापिवमुदे । तस्माच्छ्रेयमिदं बुधैर्हृ

नौ

२. फु.
२६
26

दिशमानेषोत्पन्नंदीं भुविदांतंयेनयतोस्यमाह ॥ तनावदत्तामदोषस्थिता संतप्तोपिनदाःस्वजीवनहृतेतेयैर्वं
डकदैत्यस्तथावधंयेनकुलंचपुणीलममलेदुष्कीर्तिपंकेपितम् स्नायाभियोगमद्भूषालंकारैर्नोस्यनद्येता
सेतौ येविदुषायेनदांत्यांश्चेभूषितःशिवः तेऽहिंसकुद्रुणवत्तानिदूषितानितिदुष्टात्मभिः दमावज्रप्राला
कायैः स्थापितापहतोऽबुधैः तथाचावमहात्मानः संवदंतिसतींकथाम् कोपीनेभद्रचरितोमंत्र
मंत्रपरायणः मंत्रास्थित्यासुतंवींजगतीपालयन्विभो कदाचित्तस्यसन्मंत्रस्थितयेकश्चिदाग्रणीः
सम्मुखावस्थितोदष्टोवृश्चिकेनदुरात्मना अकस्मात्तस्यवमनप्राप्ताविषःसद्धस्थ्यः अनुत्तणंद
दंष्टातिपीडितोसोनचाचचलत् विषसंक्रांतिपर्यंतेदष्टोपिसक्रियांतथा निर्ववाहयथासोन्यो।
विकारोनास्यलक्षितः प्रश्नोत्तरसमाधानंसूर्येजातंचपूर्ववत् वाद्यावीणपचतस्माद्दोनाणमा कप्त्रा
पिलित्तौ त्रेणविच्युतम् ततःपि[illegible]र्थेस्मिन्नाज्ञिगतानिजालयम् अंतरीयंवहिहृत्वाललोठचमस्मृर्के
च हृष्ट्वास्यसं[illegible]ताः कीटंभीतादिप्राउपामिरेहाहाभूतंगहंसर्वेकिंकिंभो[illegible]रितिद्रःखितम् ततः

२

धै

किंचित्समाश्वस्य सहसा दैर्यमागतः प्रकृतिस्थो विलंबचक्रे प्रकृतिस्थं स्वमंडपम् स चापि राजपुत्रार्ह
लः कृतोदंतो दिनांतरे तथा यातपुरस्कृत्य पप्रच्छ नयकोविदः धीमान्वसुपारीरस्यपीडादात्मनो
विती भवत्त्वयं कथं नायं ज्ञकर्मापि नहृष्यतः भद्रमुन्हाय सोप्येनं महामात्यो [illegible]न्विज्ञपत् यदहं। वा
वृश्चिकादष्टः स्वामिनस्ते पुरः स्थितः चलेयमस्यात्मतुष्टा स्या त्वामि[illegible]त्यकथा भवि भवतः स्वामिनः ष्टं
स्थित्वा पुरतः स त्वं था भवान् कथं स्वामि कृतात्यज्ञानो वितीमपलापितम् ये स्वामिनं त्यजाः स्वामिकृत्या
र्थं जन्मतत्त्वम् आकल्पं कीर्तिदेहास्त इहामुत्रापि[illegible]नः ॥ ते कृतघ्ना मतास्तेषां जीवितां जीवनं स्म भवि
भम् ये सत्त्वाम्यर्थं मीहंते प्राणैरपि हितं मुदा नास्ति तत्सदृशी लोके गतिरन्या मनीषिणाम् यत्सा
मिप्रीतिदानं रणे मिहै वा जिहते नराः या गतिः श्रांतचित्तानां या गतिः कर्मयोगि[illegible]म् सुधियाविदित ना
वेद्यानां या गतिस्तस्य सा ध्रुवम् । प्रवंशाणं इति च यदन्नदः प्राणदो मतः प्राण एव च जीवेयं यत्नास्य
नरमेतयाः यत्तनचार्चयेद्र्जुःस्रो बुद्धि स्वात्मघातकः आत्महत्या समं पापं न किंचिद्धि हितं कृतो

५२
१.५१.

२० पू०
२२
२७

मुमुक्षूणां नामतेलोका शुंधेन तमसावृताः । तांस्तेषु त्वामिमं स्मृतिर्ये केचात्महितेनरः । इति निश्चित्य तद्वयाहं

वर्त्तयेम वत्तः क्रियाम् कथं तां विज्ञमान संकुर्यो स्वामिनृ ब्रतः तस्मात्सूकोपि मज्जत्यस्मिन्नेपीणा। नृ

यतेत्स्याम् हृढभक्त्या समस्त्यान्तं भवेत्ककोऽप्यपरः अन्यस्य सूः यतो यहिं कथाव्रक्तो हमग्रतः ३

क्रीडदष्यानं तापि महेयं काकथाव्रणे श्रुग्रतः एषतस्त्वापि यत्रासाणि जलेतस्पहे पासिता [illegible] षपा नृ

नीयकथं मस्तानि तानि मे सर्वथा स्वामरस्याणि यत्रवसन्ति संत्यहो तत्र भीर्यदि [illegible] नतषूतत्रा वाधे

स्तिकाकया इति मंत्रि मत्वाङ्गायं पीतामौस्तत्कथामजम् प्रलपद्विश्राराजा तचके [illegible] कृतमस्त्रुकेः धि

इत्थं यथाप्समात्पितनतेन दांततत्वसिना तथाप्याधिकृतिरेजेतमामसर्वत्रराजते दांततेन महात्म।

नाजस्त्रमयेतस्मिंश्च काले प्रासीमत्स्यनयदा श्रयेण तवाणी साधीजपूर्णोर्षिभिः देजेयापरिग [illegible] न स्नेत

रचितांसल्लिंनवां वेधसा यो यं स्नातनवाववतार [illegible] तेषन्ने त्रिलोकीमिमाम् इत्थं त्वमेयं विबुधा महायोजम

त्यसामात्यमहस्नेहेतुः कत्यापिय स्याधूतमस्त्रविवा भुक्तौ हि कीमिद्धिमसत्रभव्याः ॥ इति श्री

वीररत्नप्रबोधरत्नाकरेवायादमारत्ननाम पचमहारम् ॥ ५ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ [illegible] ॥

नी

२

ष्ट

ग्रथात्रषष्ठीसहारमीशेश्वकाशोदिनाह्वयाम् स्मृणेऽधवि[illegible]तोयज्ञानयैश्वर्यसमाप्यते देवमिन्द्रापि
येनाप्नुहः प्रारब्धमिति चापरे सर्वेषां प्रस्तुतेशानादीशेश्वैव [illegible]त्रिसन्त्ततम् कर्कमी[illegible]म्
कानितष्ठात्यथ्यततः त्वगान फलति विविधं तस्मादीशो जगाति सर्वेशः सर्वह[illegible]वेगा
मीवस्वतंत्रः परमेश्वरः सर्वकर्तावसर्वज्ञ इत्येषानाहि कीर्गतिः अतएवव्यक्षूयते ष्वदृष्ट
मिति शाश्वतम् प्राचीनंकर्मबलवत्तल[illegible]केचिदप्यहो विदिनपरमवेद्यायेपिकेचिन्महा
तः परमाविमलबोधा[illegible]तसर्वान्तरायाः कस्पततवयरीवहृष्ट्वात्वानरागास्तयपिवय
भोगाङ्कयूहनाभ्रमंति भूतभाविचभव्यमत्रविविधंकर्मास्तियन्मेहकंनत्तवं [illegible]तएवया
तिपलयहरेणपुञ्जेहतः तज्ज्योतिः परमंस्वभावविमलयत्रास्तिभयव्रतंप्रारब्धंतदहत्थया
विजयतेतनबाह्केयाप्यसौ यत्किंविजगतीतलेत्रलटतामायातिदैवेक्षया सर्वसाधि
तिनवृहस्थहृदयाहृष्यन्तियहनिग्राम् नेत्रस्याशयवज्रमहद्रुमहासाविहिभुवल्लसा
कीर्तिस्फारसपातिनोमरधुनीसहारिरणनराः ग्रत्रसंतदिक्ष्क्रयात्रयत्किंविदायातीह

एवन्ध
कस्त

सं०
या
शृ छ

जनेपूति तत्रासौ सस्थहृष्ट्वा साधितेवतमर्चयेत यासौ नीत्वा सुवोस्वयंग्रथितापि
तद्दृयोल्लासिनी लक्ष्मावेपतेनत्तरोग्रजविनी प्राणी तदिच्छामयीना न्यत्ववृत्ति निहनिकारक
स्थं मद्दोचर्मास्पृते तन्मन्ति मेवत्सुमनायर्ईशावरिते धन्यः सपको ग्रणीः अत्रस यथमिच्छा
२. श्लो. मयीयाणीशास्यामेघप्रवेपिनी प्रसन्नतो विनानान्यतस्याश्रमौस्तिवारकम् इतियः
२८ कोपिस्तपीस्तव्यसत्ततादेहलीसमाश्रित्य मूर्धाप्रसादयतितं सलब्धयासनेष्वयति अ
त्रवि इत्थंयः कोपिविज्ञोमननफलहंतागौयसंहृष्टचेतावीरसवीर्यदसहृसुवयतितरां
चारुचर्याक्रमेण तस्यैपूर्णषासख्यातीहृदमापिसद्दितासत्फलाफाष्यगूढोक्तप्रानावि २
च्यकाचित्तकटयति परामायतिं लाच्छशीलाम् तदिच्छाशयनेस्वेच्छामतिगंडोपहंदिते
यःश्रोतेविघ्नमागोसौस्वविशाप्नोति नेनरः तंजितक्लेशमात्मानं तारतिप्रहृषवजरम् दृष्ट्वाहृ
तत्वलायेनविघ्नदौर्भाग्यजंभुकाः किंचित्रमस्यादिकपालाः प्रसीदन्तीतिसापियत् प्रसन्नः
परमेशानः सर्वप्रभुरनाश्रयः सर्वथास्यसलाभाययदीशेच्छाप्रसन्नता सत्याभावनयाय

संभावनासंपदे दृढा अतो यदीश्वरेच्छायां तन्नु पारीक्ष भावनः तेनाद्य लिपिमाप्याहो
ग्रस्यते कलनाह्वयी तथा चाङ्गुमहात्मानं स्त्रियालाभोस्य देहिनः दैव्यो कृत च्छरणे तेनादि
च्छामननं तथा अत्रोदाहरणं रम्या कथैका श्रुविविच्छता यया हृोत्रोभूषिते कर्णे नश्चेता हृदिजा
यते यस्यां सोत्थित कर्मकृत्कलुषः सत्कृ मिबंद्धः सर्वीयोऽस्मिन् दैतिरम्य सर्वपुरि तूरे
जेतृमयाया, यद्वा तस्मिन् ग्रघनतिस्वनोस्तु किमतः सत्कर्मपाकोद्भवा आकल्पं वरितद्भुनाति
विप्रादेयेषां चगगोयवत् सोऽत्र हृ भगवत्पादस्तुतिरक्षोहृजित्तपत् यत्रात्मीननतात्वतो स्मृतिं
दर्शयमेप्रभो इत्यंस्तु तपवसाने तेविलपंते सरस्वती गूढरूपा मुदाभ्येत्य प्राह पद्मककषायकम्
प्रसन्नतामसमा त्वेयं स्वापीनैवेति गम्यताम् सदिच्छायां प्रसन्नत्व यत्नेनापि प्रसन्नता यदीश्वरेच्छा
प्रसन्नोसौ तस्याः सत्फलभागिति स्मृतौ चगीयते कस्मान्नत्व सैव विदन्नपि यश्चिंतमननप्रको
शानव प्राहीत्ते विधीच्छावशात्मा स्वेनाविभुर्वैविनुयतितरामीशप्रसादे सदा आरंनैस्तु तबास्त

२

देशफालितेप्रीत्यास्याविमेननमोऽङ्गःवंपद्मदलेंबुलेशाऽखवतश्चित्तेपदंदास्यति सदाप्रसन्नचित्तोसा
वीशेषकामप्रमवस्तानि महोत्सवप्रतोवाहैदिनानिगमयत्यपि येनास्त्रिग्धेनसततंतदिक्षा॰
२. पु तन्वधारिता सुविहिताश्रुतोजातं त्वमेव सर्यहतिर्भवेत् तदिक्षास्वफलाल्लिहेसदैवजगती
२८ तलेशार्केरात्रीखवत्वाडरसेस्यानामहात्म्ये कार्यकारणतालोकेयद्यप्यसानयोर्द्धुवा सह
29 भावितयातस्मातिङ्कैवात्रविराजते इत्येवमुक्त्वाविबुधासुरस्याप्रसन्नतातेपरमास्त्रियासो दे
वेतियांशाङ्कुरमुत्तमभ्यालंपतितोभाललिपिंविधातः इतिश्रीवीररत्नशेखरशिवायांदेव
प्रसन्नतानाममष्टष्टहारम् ८ ॥ शुभमस्तुसर्वजगतां ॥

ॐ नमो गुरवे ॥ शृणुध्वं सत्तमं द्वारं संतोषाख्यं सुदुर्लभम् लब्ध्वा यत्र महात्मानो महतीं सिद्धिमाप्नु
युः ॥ गाढान्ध्यावहरागिवस्तुकलनापोषक्षपान्तरीमादराच्चित्ते पूर्णनिकलास्थयाडुपरते तत्स्वा
पकानुस्मृतिः यासौ हर्षभरोद्धुरा सुकलनोन्मुख्याङ्कुरा जायते सैषानन्दमयीद पूर्णबुधजनैः स
न्तोष इत्युच्यते ॥ यावद्धानर्थमय्यरागिपदार्थलिप्साविज्ञानरेत्रमदिनां विवरीहतीति तावद्धनर्थ
भयपूर्णान्तिकरी मुहूर्तमेकं स्मृतिरुदयते उत एव जन्तोः ॥ तद्रागिभावकलनामपनीयद्दराङ्क्षा
नेनतरस्य भविनुर्विहितप्रतिष्ठा सत्तेष्ठवरस्य परमामृतसारहष्टिस्तुष्टिर्मुदे वतरजे हतदुर्विपू
र्का ॥ निजसहजसुसिद्धिलाभ एषोखिलभुवनावलिसारमेतदेव यदमुष्य परात्मनः पदाबुस्म
रणपरत्वमहर्निशं प्रयत्नात् ॥ तस्माद्यः कश्चिदीप्सेधेमर्थयत्यति हर्षितः स्वयंचोपनतं किञ्चि
त्प्रसादमिति मन्यते ॥ तस्य सर्वाणि कार्याणि मनस्तोषकराणि वै सत्त्वं साधयेन्नास्य कार्यं न तस्य
वर्तते ॥ तथाचात्र पुराणे सुगाथैका गीयते शुभा यस्याः श्रवणमात्रेण सन्तोषो वर्धतेतराम् ॥

र. श्रो. विचार्यानन्तरीं स्थितिं समाहितात्मा नरोत्तमम् समर्थ्य कार्येमीश्वरे प्रसाद्यात्मनो गतिम् ॥ दुराशया
नामवलोक्य भङ्गिं नमङ्गुरो भूमृद्टुल्लापूर्यो सौ संसाधयेदर्थमनर्घ्यनापूर्णीं त्येवं भवाब्धेर्विप्रसन्नचित्तः ॥
असन्तोषः परं दुःखं विहितोपालब्धतापाज्वरः असारत्वं मनस्तापो नर्थराशिश्च तुच्छता द्वौ द्वौ परमदैन्यं
च मेधावैकल्यमेव च विविक्तानिः सर्वसत्त्वप्रमोषाद्दुर्गतेर्मुखम् ॥ इति पर्यायपूर्वैर्यो भण्यते पूर्णसत्त्वसं
स्तुतैः एतद्विरुद्धभावेन सन्तोषः कस्य नो मुदे ॥ येपि केचिन्महात्मानो मुनयो दीर्घदर्शिनः भवाब्धि
पारगाः स्वस्था यस्मात्सोयं महोदयः ॥ अयोयेपि करान्तस्थबदरीफलवज्जगत् पश्यन्ति कृत्स्नमन्तः सोयं
तः सोयं महोदयः ॥ अप्यापि रुद्धा धीरात्मनः श्वासप्रश्वासरोधनात् पिबन्ति मधु हृत्पद्मे यस्मात्सोयं
महाफलः ॥ अन्यव्रतपदारूढाः स्वपुण्यीकृतकल्मषाः चरन्ति भुवि निःशङ्कं यस्मात्सोयं महोज्ज्वलः ॥
पत्नो भयविहीनाश्च मुक्ताहारोज्ज्वलाशयाः कलिताः पृच्चयो हंसा यस्मात्सोयं महाबलः ॥ अनेकाया
ससाध्यानि यानि सौख्यानि भूतले यत्सौख्यकलया साम्यं यान्ति नो जातु कस्यचित् ॥ ससन्तोषः य

रो लाभः सन्तोषः परमं सुखम् स सन्तोषः परं स्थानं स सन्तोषः परा द्युतिः ॥ तावच्चैलगुरुः सरित्पतिसम
त्वागम्भीरगुणाश्रयो व्योमाभोगविभूषणोज्ज्वलवपुः पीयूषभाक्पूर्णीनलः भूमीसर्वसहः कुबेरनृपसुरसोन
नामलः पूज्यो यावन्नास्य मतिर्जहाति विमलं सन्तोषसच्चेश्वरम् ॥ यथा च पुरिख्यालोके वरत्वं जायते नृणा
म् तथा सन्तोषकलिया वरत्वं सङ्गतं मतेः ॥ सत्यमूलत्वात्कर्मलोकस्य साधारण्येऽपि मुस्थिते विभूषणेनत्र
जागर्य राज्ञा सर्वो न मोहितः ॥ यथा यथास्य बाह्यकल्पं कर्मणां पृथितं बहिः तथा तथान्तरी बद्धीक्रि
या साध्यास्य सिद्धये ॥ तस्मात्तेनात्र सन्तोषक्रिया कस्मिन्नपि क्षणे नहेयाय हृदया पात्रं भूत्वा सौ सिद्ध
सत्क्रियः ॥ तथा च श्रूयते रम्या ख्यायिकात्र गरीयसी यस्यां श्रवणजुष्टाया महोत्कृष्टमनो भवेत् ॥
आर्यावर्तेऽवनिमणी राजा राजा बभूव ह यस्मिन्मनुप्रचित्ते भूद्वनिर्द्वनिर्गता ॥ स जातु परिषद्गत
पप्रच्छ स्वं मनीषिणम् कथं भो महतां सिद्धिः सत्कुलाचारशीलिनाम् ॥ इत्यं पृष्टः समतिमान्त्रो वाचा
मुमनोज्ञया गिरावधार्य विभो सारसङ्ग्रहं तमादरात् ॥ लाघवं विस्तरत्वो भोट्ठषणं हि गिरामतो दुर्ल
भः सारसङ्ग्रहः सर्वज्ञाश्चोतापि तादृशः ॥ सत्र पश्चिम ये ये प्रोक्तवनते सन्तोषणेन च हृदयेन महत्तां सि

२. श्री.

द्भिः करस्यासार्वलौकिकी ॥ निशम्यामूं गिरं तस्य प्रससादस धीपनः सङ्ग्रामत्यचिरेणैव वस्त्वादर्शे म
लोदरे ॥ सन्निधानं सदृश्यो नां मत्वा वास्तुदृष्ट्वं द्वयम् सत्कर्मेणम पशेषाणां तेनाभ्यासदिवानिशम् ॥ अथ
समाश्वस्तहृदस्तस्याकस्मात्कदाप्यरिः उन्नस्यापोरुषायत्तं नृपाणां जीवनं यतः ॥ अनेकमातङ्गःच
टासदश्वध्वजराजिता अभ्यघर्वमेसन्नद्धभटारथसमाकुला ॥ गन्त्रीशकटसद्युग्यभारस्थगितमेदिनी
सेनातस्य समायाती रजोपिहितभास्करा ॥ कोलाहलाकानदिक्का त्रासिता शामरोत्कटा वधिरीकृ
तलोकासोऽत्रुभोकल्यतमीवच ॥ दृष्ट्वा तास्यदां समालोक्य तामसावननीपतिः आश्वस्तहृदयो प्यन्त
श्चालनयलोचनः ॥ सन्नाह्यरीतिं नत्वालोचितां दुर्गादिसंश्रयाम् सज्जीचकारसेनां स्वां सामुल्य
नार्थसिद्धये ॥ साम्मुख्यभाजोऽस्वतयोः सेनयोर्वर्द्धतरणम् दिनादिनमभीलाषान्योन्यसम्मर्दसिद्ध
ये ॥ यथाह्निनकदाचित्स्याद्रागिणोः सम्मुखास्थितिः निर्व्यापारात्तथाजातु नैवान्योन्यं तयोरपि ॥
विकारहेतुसत्त्वेपियस्यनाच्यवतेमतिः सयोगीपरमोदारः उनमन्नोस्यसिद्ध्यति ॥ सएषपूज्या
लोकेऽस्मिन्नूनं सगुरुर्मतः यस्यनास्रवतेबुद्धिर्विक्रियाहेतुसन्निधौ ॥ अथोकदाचित्परंप्रातेसा

२

मुख्येसेनयोस्तयोः प्रातर्जन्यंजन्यमित्थंकोलाहलउपस्थिते ॥ सराजाधैर्यमालम्ब्यरात्रौतान
स्थांकृदिस्थिते आदेशगुरूपदेशेभृदूतोरहसिधीधनः ॥ अथप्राह्निःतकल्याणुवाच्यानःप्रष्ट
निघ्नहे केनचिन्नोर्यमालम्ब्यद्विलम्भेनसंबोधितः ॥ अयेप्रमादमग्नप्राणप्रियोयुद्धंभाविनिश्चितम्
किमिदंक्रियतेपादौप्रसार्यस्वत्वमासनम् ॥ यदिचायंहृदितवाप्यायआसीत्किमेतया उनीत्याज
तुगेहेमूंसेनांसंस्थाप्ययद्भजः ॥ अन्तेदुर्मौर्ख्यमेतन्नैकहृत्संदीप्यचात्मना अभिवायुस्त्वयंसुना
प्रायश्चस्यपरानपि ॥ सत्यमुक्तंमतिपनेरागछुन्त्यापदश्चतः बलाद्धियंकृरतिनुर्वीयुनीव
मिवाम्भसि ॥ हृतोनिरूद्वानियतिरलङ्घ्यालङ्घितावयम् धीधनेरपिप्रबुध्यामन्त्रिणःसर्वदा
नृपेः ॥ मन्त्रणेन्मन्त्रिसंज्ञासोयेषुरूढाकथंत्वया नेत्यक्तास्वतन्त्रेणधिक्तानत्रमनर्थ
दम् ॥ कथंचमनुनागीताःसन्ध्यादयइमेत्वया त्यक्ताविधिवैवश्यमहोत्रान्यन्तदुस्तरम् ॥ उ
त्तिष्ठराजन्नन्नद्धाभवकार्येउपस्थिते लैव्यमागमउत्थानसिद्धयःपुरतःस्थिताः ॥ त्रिवर्गेण
स्त्वंनाधीतंकिमस्तिजयतांवर शत्रयोप्युपपन्नास्तेलैव्येनालंजयारिणा ॥ केवलंस्थयम

२.पू. सांप्रतं त्वया रिपूणाञ्चक्रिणा कर्तव्यं उर्मे हे सम्यग्विनिवृत्यारणीवदेहिनाम् ॥ कृते कर्मणि सद्भृत्यैः फलं भु
ङ्क्ष्व महामते । आत्मैव त्वं निगूढोऽपि साक्षिमात्रव्यवस्थितः ॥ कृतं जानिमतां तेन यस्य नोज्ज्वलितं य
शः । प्रकटीकरोति दिक्चक्रं भाष्टं हि भास्वतः ॥ इत्थं प्राजनकस्यैसैर्वचोभिस्स्तुतोऽपि सः मु
हूर्तं मौनमालम्ब्य नोचे किञ्चिदुदारधीः ॥ अथोऽस्मितात् प्रत्युवाच प्रीतिपात्रं तमग्रगम् सत्यमु
क्तं त्वया नात्र विचिकित्सास्ति मे मनाक् ॥ किन्तु नाहमविज्ञोऽस्मि मतं मे पूर्वतरणेऽभवत् तत्कार्ये प्रतिका
राय सम्यगुक्तोऽस्मि मानद ॥ येयं तपस्विनी येत्युक्ता सर्वसाकल्यकारिणी आवर्तयामि तां राज्ञी फलिनी स्वे
भवेदिति ॥ येयं तपस्विनी यासास्य विधेवेत्यवधार्यताम् येन्न न शक्यं तत्स्वैरी स्वकार्ये रचयेद् ध्रुवम् ॥ अतः
किं तस्य तत्कार्ये यत्स्वैरी स स्वयं प्रभुः नकरोति समेत्याद्य किञ्चित्कार्यं न सिध्यते ॥ तस्मादेतेन मे कि
ञ्चिद्दाय त्वमिति निश्चयात् स्वस्योऽहं स्वस्य हृदयामभवद्ध्रुं सर्व एव भोः ॥ साकूतश्च मनयत्साद्याताल्या
न्तरसाधनान्तरं शृणुत नेत्वलुकरि दुर्गमाकाङ्क्षे घोरङ्गानरेन्द्राणाम् ॥ किं कुर्वन्ति नृपाणां करिणी
दुर्गाणि मार्गणा सिद्धयाः प्रत्यहारिनिपातनसिद्धुः कियदभिराश्रितं भवति ॥ मुख्यानि तानि नूनं

करणानिबुधामहीभुजांप्राहुः येःखल्वमीनिपुणेनबुद्ध्यासनसंस्थास्सुसाधयन्तिहितम्॥ तच्छस्त्रमव
मेतद्यत्खलुदूरेपिसंस्थितंलक्ष्यम् विनिपातयतिनिमेषार्द्धेनत्वद्योपचातुर्यम्॥ अस्त्येवशस्त्रमस्त्रंसाध्या
द्युद्धमितिप्रतीतोनान् तृणगणनामेतिनवाततोविरोध्यंमहीपतिभिः॥ तस्मात्सूक्ष्मेक्षिकयावधार्य
चित्तंविचिन्त्यहितमेवच श्रोतव्यमिदंवचनंमहीपतीनांमनुक्तंयत्॥ सन्त्यरयोद्वैधैवचनित्यानित्य
प्रभेदसम्भिन्नाः आन्तरबाह्याश्चापियेमुख्यास्तत्रादिमानाहुः॥ यत्खलुनित्यारिपवोनहिबाह्यत्वेनक
रणजालेन यान्तिकदापिविनाशंतेषामजयेनकोपिजयः॥ धिक्तस्यवीरचर्यायोनित्यानान्तरान्स
मीपस्थान् हित्वारीन्विजिगीषतिबाह्यान्नित्यांश्चदूरस्थान्॥ दूरस्थशत्रुवधात्किन्नामजितंभवेन्मही
पतिना तस्माज्जितमित्यवधार्ययेनेत्थमुत्रजयलाभः॥ आसन्नशत्रुवधात्सर्वंविजितंभवेन्महीपति
ना विजितेष्वान्तरशत्रुषुत्रैलोक्यजयोपिहिनकिञ्चित्॥ नित्यान्तरशत्रुजयेमहीसुभूपस्यहस्तलग्ने
व देवीयमतोनहिनहिकदाचिदपियातिवैहत्यम्॥ तस्माद्विजयीराजाबुद्ध्यामात्येननिस्त्रुयंहत्वा वी

२•पे•

त्वान्तःकरणरिपून्नात्मवशे स्थापयेत्प्रथमम् ॥ एषु जितेषु सुरासुरा बाह्या ये शत्रवस्त एव जिताः न खलु जिता
न्तरशत्रुं बाह्यः प्रभवन्ति कदाचिदपि ॥ इति संस्थिते द्वितीयो विचारः चरितेन रहणीयेर्थे बाह्यारीणामपि
चैतद्देवमुख्यो विनाशनाय ॥ यत्खलु हृदयं व्यवहितं मन्तारिणमनागतं च रिपुसंजनम् लक्ष्यन्ते तस्याशेषस्याप्याशु
संहृतं मदिति तद्द्वये ॥ न करोति तत्करिवदनाराधनोस्य यदितं यदन्तराहत्या अहरम्बोलाञ्छितास्तयमथवावि
प्रमुखेन ॥ सम्यक्स्यानानेकमरणादूर्णपदानां यदास्त्रत्वम् सञ्जायते तदानीमत्यन्ताभावएव रिपुप
क्षैः ॥ कृत्वाचलितं चित्तं त्रिलोचने पार्वतीपतौ शम्भौ हेरम्बे मध्यं गमिते काचिन्नाशत्रुवर्गस्य ॥ यन्ना
मस्मृतिमात्राद्दूरात्पालूयते ह्यसङ्घातः तस्मिन्भगवति हेरम्बे का वार्ता शत्रुसङ्घस्य ॥ चित्तोपचारवि
धिना सम्यक्सम्पूजिते त्रिदिपुरुषे आकाशपुष्पतुलना सर्वे विघ्नाः प्रयास्यन्ति ॥ यथवा लक्ष्मीकान्ते
भुवनपतौ हेरम्बे समापन्ने कां कां न सिद्धिमचलां लभेत मर्त्यः सुदुर्लभाममरैः ॥ सम्यक्चिन्तिते तस्मिन्वि
निधाय चतुर्भुजे महापुरुषे हेतेरन्यस्य वार्ता को काचिन्नाशत्रुसङ्घस्य ॥ शान्तोसो मकलाञ्छिततेति

४

पद्मगासंस्थं तजुरोन्नतं पद्मासीनमुमाजानिवामममलं शार्दूलचर्माम्बरम् भस्मोद्धूलितविग्रहं फणिफणाव
द्धोर्ध्वकेशं स्तवैः सन्नद्धाञ्जलिभिः स्तुतं पशुपतिं ध्यायेत्कल्येऽम्बुदा ॥ लक्ष्मीपद्मकराङ्कितां शशिमुखीमा
लिङ्गपीताम्बरः शङ्खं चक्रवरं गदां सरसिजं दोर्भिर्दधानः स्थितो मायाप्राप्तिवशीकृताखिलजगद्भूति
स्वहस्ताच्चुविर्यः पातीदं मम पादपद्मकमलं ध्यायेद्धृदब्जे सदा ॥ इत्थं निशम्य वचनं सम्यक्तेऽस्य सदोहे
कम् मद्दत्वाऽयुनेवासौ राजानं तं व्यजिज्ञपत् ॥ श्रुतं स्वामिन्नल्पधियः त्वत्तुमहे स्विनः प्रभो त
थापि साधनार्थोभोः शिक्षितां शिक्षितां हर ॥ स्वयं च सत्कृत्य तां राजं स्थैर्यं नयगामिनी नयेनैव स
दाचर्यं नयतोऽजयमाचरेत् ॥ करोति सर्वमीशानः प्रीणितः सत्क्रियाभरैः नयापनययोः कर्त्ता सर्व
ज्ञः सर्वशक्तिमान् ॥ अथोवाच पुना राजा सत्यमुक्तं त्वयानघ सज्जोऽस्मि विधिवत्सम्यक्शिक्षितोऽस्मि च स
र्वशः ॥ सन्तोषश्चमो वित्तशिक्षिरस्तु सत्क्रियाप्रभृत् समाधिदृढधन्वा चलद्धृदयं धीमवाम्यहम् ॥ इयमे
व क्रियासाध्वी बालस्याकिं नु हीनया ईशप्रसादना मात्र सन्तोषे कार्यमर्पितम् ॥ वीक्ष्य तां समदेशानः

र॰प्र॰ स्वयमर्पितसत्क्रियः सर्वेश्वरः सर्वसाक्षी किंविधातेनिप्रीतिद ॥ अथ रात्रौ व्यतीतायां विभाते कल्य एव
च सेनयोरुभयोः सम्यग्व्यूहस्थितिरजायत ॥ तथा च ते द्वे मिलिते यथा मेने जनस्तदा मृत्युं विनान जा
5 त्वेते वियोगमुपयास्यतः ॥ अत्रान्तरे च सुमहदाश्चर्यमुदृष्टपूयत निर्गच्छन्त्याः स्थायिनोन्तःसेनाया
न बभूवत ॥ गङ्गेव सा महारावा निर्यान्ती दुर्गतस्तमः अच्छिन्नमूलदृष्टपूर्वस्थिर्वाङ्गान्प्रजापतेः ॥
प्रतिपक्षचमूः सापि सम्मुखागामिनी बहुः छिन्नमूलाभवन्नूर्णं हिमस्रावेव निम्नगा ॥ आयान्ती सा
समुद्भूतपताकाग्निशिखोज्वला कोलाहलसमाक्रान्ता दग्धप्रायेव वह्निभाः ॥ ईश्वरप्रीतिसैन्यं त
त्कुतोप्यागत्य सङ्गतम् दृष्टपूर्वं तस्य सुमहत्पताकाध्वजशोभितम् ॥ सम्पूर्णसाधनं रम्यशिखोपशो
त्वरशोभितम् सदस्सुज्वलिताकारं तेजसा समलङ्कृतम् ॥ यत्प्राप्य तद्द्विषोः सैन्यं ससाधनमपिद्रु
तम् पराभूय गतश्रीकं नष्टप्रायमभूत्क्षणात् ॥ अत्रापि सुमहदाश्चर्यं दृष्टं प्रीतं तत्र सङ्गतैः शूलभा इव
वातेन तत्क्षणान्नष्टाः समेऽपरे ॥ सा वेला पुरदारम्भः साक्षात्तदासीद्यतस्तदा लीनेषु केकिपुष्पेषु जजृम्भ

राजहंसकैः ॥ ध्वजच्छत्रपताकाश्रीभरितास्तस्य सैनिकाः विचक्रमुस्तमोध्वंसे स्वयं भातिरवेर्महः ॥
त्रिविष्टैन्यपालिपुण्याकलाङ्घिधिरश्मिपातेमहेन्द्रपौरुषलक्ष्ये शिथिलाजयश्रीः चञ्चुर्मामरमुरुघोररूपमु
च्चरश्मिं सत्यालिपद्ममलं प्रभुमाचकाङ्क्ष ॥ पुत्रैस्त्रियाविरहिते चलितुं प्रवृत्ते कोलाहलेन महताग
गजीविनेव राजा महोमहितमूर्त्तिरुदारधीलः स्वीकर्तुमेनमहता प्रयत्नाचकाङ्क्ष ॥ वाञ्छुत्येवं तथा
भूपकश्चिदागत्य मन्त्रधीः शिरश्छिन्देदवेक्षन्तीक्ष्णधारेण सत्वरम् ॥ तोहेति चवदन्त्येवशानितस्मिन्न
तुद्धृते आगत्य बहुभिस्तस्य पार्षीं खण्डपुः कृतम् ॥ न द्रष्टव्यं सम्पराये राजाज्ञालङ्घनं ध्रुवम् यथोचि
त्यं प्रचरन्तां नियती राजनेतरम् ॥ ईषणा सुणा प्रवास प्राप्तं प्रोद्यमानेनकेतनान् तमोरोधं सितेमूलान्त
मिस्त्रायां हन्तविधि ॥ समाधिहृष्टो लोकस्मिञ्जयघुष्टमहोदयैः अखिलानर्थविध्वस्तो राजभास्वा
न्वराजत ॥ पुष्पम् ॥ अस्माद्धृयमिदं सदास्तुमतिभिर्नो सौख्याकाप्यहोयासन्तोषतत्पस्विया पु
रणावागात्यै स्विभिः साधनैः नो सिद्धात्यययेत्र सनातनरत्नास्तेषां सदैव पुरः स्थानं द्वंप्रददातिके

२० पू:

6

वचकथासिद्धीर्द्ददातीति ॥ इत्येतदुक्तं विमलं महार्थं सनोहरत्नं परमार्थसिद्धौ हृदि स्थिते यत्र विभाति धी
रो विष्णुर्यथा कौस्तुभ उच्चकीर्त्तिः ॥ इति श्रीवीररत्नशेखरप्रिरचायां सनोहरत्नोत्सवसप्तमं द्वारम् ॥ ७ ॥
ओं श्रीगणेशाय नमः ॥ ओं अथाष्टमी द्वारविष्णुतां यत्रसिद्धिः पुरः स्थिता यो हि हिंसाचोपरोधाय ज्येष्ठश्रेष्ठानु
वर्तिनम् ॥ येयं सर्वमनोनुरञ्जनकरी सर्वार्थसन्धानरी नामुत्रापि न चिर्धृता बुधजनैर्बोध्यानरी संस्क्रिया
साधीसत्यप्रवृत्तिर्यया सुहृज्जनः सन्मानपात्रं शिरोभूषा सा तुपरोध इत्यृषिमनता वाक्कायमत्योचिती ॥
यथोक्तं तेन मनुनाय नैपुणी राजजेदपुण नन्यो वंश्यो परोधायं स्वस्व वर्णोश्रमक्रिया ॥ यासौ वर्णाश्रम
श्रेयः कल्पातो कल्पमञ्जरी कालफलति भव्यानाममृतं परमो मिति ॥ अथ तिस्त्राप्यमुमे वार्थैल
क्षयत्यमलात्मसु सद्धर्मप्रतिमासोयमुपरोध इतीरिणी ॥ यथाहि चनतां यातं जलं हिममिति
नीर्यते सद्धर्मचनतैवास्यमुपरोध इतीर्यते ॥ यथा वा चनतां दल्पयानकृष्ण इतीर्यते तथायं
चनतायातउपरोध इतीर्यते ॥ पुण्यकौटिल्यराहित्यं सत्त्वं स्फातिभिरीरितम् तत्त्वं धर्मेन चान्या

यः उपरोधाद्विनिश्कृतः ॥ प्रत्यक्षं वा परोक्षं वा यत्स्यात्त्वं धर्मगोचरम् सोपरोध इति प्रोक्तो मुनिभिः सूक्ष्म
दर्शिभिः ॥ धर्मो वृत्तेर्जननीभूतं नानाकारविराजितम् अनुवर्तनमित्युक्तं पर्यायेण परत्र च ॥ येयं व्याव
स्या सुहृत्वा भवस्य भववर्तिनी तस्याः परोयं यं प्राहुर्मूलमाकर इत्यपि ॥ सा च वस्या पिता पुत्र स्वा
मिभृत्यादि सङ्गता ध्रुवमेतत्पलैर्वा साहृतेस्याः शिथिला न किम् ॥ पुत्रानुरोधेन पिता पुत्रस्तदनुरो
धतः स्वामीभृत्यानुरोधेन भृत्यस्तदनुरोधतः ॥ समानेपि संस्थाने करनेत्रश्रवादिके किं कस्य च हि
प्रमाणगच्छेदनुरोधविनाकृतम् ॥ तस्मायाकाचिदत्रास्ति प्रेमभासारसुधाकरे संसारे प्राणरवेसाव
नुवर्तनबृंहितः ॥ नेच्छेदं यदि सञ्चलेत्कुभगतिर्लोके दुरालोकके नन्तग्रन्थिसुबद्धबन्धितनतुः स
नृभ्य कल्पीकृतः संसारः श्लथबन्धविश्लथवपुः सञ्जीर्णकल्पः स्त्रणान्नूनं न प्रयद्व स्थितिर्वर्तनव
ताप्युंकस्यचकस्यावहेत् ॥ दृष्टसन्धानतूपायारीतयो जगति स्थिताः अनुरोधेन ताः सर्वाः परीणप्रा
याः स्युरन्यथा ॥ किंचान्यद्भातियाप्येषा त्रयीलोकनिदर्शनम् साध्यनेनैव परथा न प्रायाभवे

२·भ्रो· द्रुरा ॥ तस्माद्ब्रह्मादिकीटानांस्थितिरेषासनातनी एतत्स्रोतोभ्रमितेर्नस्याःस्थितिरेवकृतोभवेत् ॥ इति
यःकोपिमतिमान्नत्यजत्यनुवर्त्तनम् सप्राप्यप्रियतांलोकेमनोभीष्टंचविंदति ॥ तथाचानुपुराणेषु
7 गाथागीतामहर्षिभिः प्रीतिमूलंदृढयतिविघाटयतिचाप्ययम् ॥ नमत्येमनुरोधेनसममस्तीहभू
तले ॥ लीलाविलसितादीनामित्युत्तमयावहम् यत्किंचिद्बलमस्तीहसोयंतन्मार्गरोधकः ॥
उत्तमाधमलोकानांसर्वेषामायदःस्मृतः श्रनुरोधस्तदन्नस्थैःसुखमुत्तममाप्यते ॥ तथान्यत्रा
पिचोक्तंतद्वैभवंनीतिपटुतो रम्यंहिवस्तुनकथंसर्वस्याहृत्यतामियात् ॥ यत्त्वद्योतप्रतापसंवलि
तयासच्छीलवल्ल्याहृष्टंमैत्र्यादीनिफलानियानिजनितान्यतःसुपक्वान्यहो तान्यास्वादसुगन्धा
मोदितमनोभृङ्गाणिसंसेव्यतांसाधूनामुपयान्तिप्रीत्यतिशय्याद्धन्योनुरोधःसवै ॥ यत्त्वद्योतप्र
तापहीनतरयासच्छीलवल्ल्याहृष्टंमैत्र्यादीनिफलानियानिजनितान्यत्तत्स्वपक्वान्यहो ता
न्यस्वादसुगन्धदूषितमनोभृङ्गाणिसंसेव्यतांसाधूनामुपयान्तिप्रीतिविलयाज्ज्याज्योनुरोधः

सकिम्॥ तथा चान्येपि विद्वांसोनुवर्त्तनकथामिमाम् गरीयसीं विदधते देन्तृक्ष्णादिभिरादरात्॥
सारं हि पुरुषचिन्तालोके परत्रेह च धर्मेण साध्यनेनाधिगन्तव्या तस्मादेष महाभरः॥ अभावे वस्तुप
रोधस्यापूर्वे च ग्रस्ते जगत्यथ सर्ववर्णाश्रमाः स्वस्वस्यान्यूनाधिकं कृतो भवेत्॥ अभावे तस्य हेम
न्तानर्थ उपजायते न किञ्चिद्विदिते लोके न च प्रायं जगद्भवेत्॥ सर्वथायं जवनिकाच्छाया जगति
राजते विज्ञाने चैष एवाहोच्छायाकरमनिवृत्तम्॥ उन्नीलत्वं च विनिश्चायं तन्नप्रायं जगद्भवेत् तम
स्य तापि तस्याधिकाकृतिर्जगतो भवेत्॥ इत्थं सत्यपि धीसारैरुपरोधनिरूपणम् अर्थप्राधान्यमा
श्रित्य विधेयं बोधसिद्धये॥ शब्दार्थं तद्गुणीभावे व्युत्पत्तिः साधिता त्रिधा विचारनिपुणैर्या सा यथा
विषयमिधीयते॥ तथाहि शब्दप्राधान्ये वेदशास्त्रं प्रवर्तते अर्थप्राधान्यतस्त्वापि पौराणीरीतिरिष्यते॥
शब्दार्थयोर्गुणीभावे साहित्यं नरिनर्त्तिच प्रभुमित्रावलासास्यात्तदेतत्सम्मितं त्रिभिः॥ आज्ञापदे
शस्तु स्निग्धवचोभिरुपदिष्टीरितम्॥ तत्रापीदं नीतितन्त्रं वाच्यप्राधान्यतो मतम् अतो न शब्दमात्रेण

२.पृ. अभिहितत्वं मनीषिभिः ॥ अर्थप्राधान्यमाश्रित्य तदेषोऽनेषडष्यते अनेषणषडाजानुचितावैवाच्यस
दुक्तिः ॥ अथवा ध्वनिमाश्रित्य विधौ च प्रतिषेधने प्रतिषेधे च विधिता भूषणं सूक्ष्मदर्शिनाम् ॥ न पुनः
४ मात्रमाश्रित्य व्यञ्जितत्वं मनीषिभिः मुख्यलाक्षणिकव्यङ्ग्यभेदादर्थस्त्रिधा मतः ॥ चतुर्थो वाक्यवि
द्भिस्तयोरर्थः सम्प्रतिपद्यते वाक्यार्थघटनेन तस्य हीणप्राप्तित्वदर्शनात् नस्यति सत्त्वतो तानो तात्पर्या
र्थावसानिकः ॥ अतस्त्वानुपरोधेऽपि हृद्यफलं दृश्यते क्वचित् उपरोधेऽपि कुफलमर्थमेवाहुर्यो गतिः ॥ हे
त्वाद्येन उदारसत्त्वमहिमा देवात्मकाऽप्यात्मनाविद्वान्यत्कृतबुद्धियोऽनुतपते किं कार्यमत्राधुना प्रा
प्यासौ लब्धुताभिरेव सुलवंप्रेत्याय ऊढाप्ययो भुक्त्वा पुण्यगतीः परः पुनरमतिर्योनिं श्विवामश्नुते ॥
कृत्वा पापमनर्थसार्थफलकं संगोप्य सर्वात्मना विद्वन्मान्यनुरोधकीलितगतिः दुर्वेदनस्तत्कृ
तः प्राप्यानर्थमनेकदुःखविषमं प्रत्यहतोऽनुचैवनास्ताऽवाप्य चयात नाजउमतिर्योनिं प्रयात्य
त्यकाम ॥ इति सञ्चिन्त्य मतिमान्यथाविषयमेव यः अनुरोधयतीहासौ सुखी प्रेत्यापि भद्रभाक् ॥

तथा चाभाणकोस्तीह लौकिकानां निदर्शनम् भ्रात्रा यमनुजः पूर्वैरस्थापितो रक्षणे दिवि ॥ विलायकाम
नां स्त्रीयां रक्षणीयमिदं त्वया नकथञ्चित्समाश्वासः कर्तव्यः कस्यचिच्छले ॥ श्रुत्वेत्याचिरं कालं स्वस्थि सो॰
तो मथुराछ्रुतिः अनुप्रासनसङ्गो भूद्यच्चितो सोऽत्र कर्मणः ॥ मुहूर्तेन सुमनप्रायं भुक्त्वा तत्क्षणमेव सः
प्रबुद्धो स्त्रीरक्षणार्थं द्रुतं तेन गीतं ज्ञातो नृपीन् ॥ सव्यापसव्यं तावीक्ष्य दृष्टे दृष्टेऽपसारितम् तेनापसरित
म्मन्यं प्राह मूढा सरस्वती ॥ कुतो ऽपसरसीत्यं त्वं दृष्ट्वा दिग्वासिवीक्षितः निपुण्य लज्जितः प्राह ना
हं नादेन्य धोमुखः ॥ कुत्र गच्छामि भवतः सर्वेद्रष्टुर्महात्मनः परं तु स्वात्मनात्मानं स्वागस्यक
र्द्धाम्यहम् ॥ इति सञ्जातमत्वात्तः प्रकाशितवृणस्पदः उवाच कथमेवाहं मुखं सन्दर्शयामि ते ॥
कथं पश्यामि चाचारानित्थं लच्चितकिल्बिषः सुमोदुत्तरेवासो यथापूर्वमितिश्रुतिः ॥ उक्तं चान्य
त्र यत्नापरजः यापि सुखेस्थितम् तद्वत्सुं सयितुं कश्चिन्तो हमः केश्चिदपद्यते ॥ तथा चत्रक्ष नपांपस्य
यल्लोके रजत्रागतम् अनुतापेन तत्सर्वं प्रोक्ष्यन्ते नत्सरक्षिणा ॥ तथा चान्यप्रकारेण दृष्टितः स्त्र

२·भ्रो· दृमदर्शिभिः ॥ उपरोधोयदातोजेपायेनाविष्कृतेपरैः तदाप्यसौस्वयंज्ञात्वातत्त्वर्योविनिवर्तते तस्मात्परो
परोधोपिस्वोपरोधइतीष्यते ॥ महतामेवनिसर्गोयज्ज्ञात्वाप्यखिलमेवतद्गुणैः कालेहमापणमपीपूर्णं
तंयेनसिद्ध्यतेतेषु ॥ अन्योपांशुरहस्येषुदृष्टान्तः प्रभुरीरितः यःहमापकइत्युक्तोडष्टाचाप्युपरोध
कः ॥ तस्माद्यःकोपिशक्तोमृदुलतरमनादैन्यबाधार्दितेत्रोबाहृसनीयशाम्भुंहतपरमपणस्तोष
यत्यादरेण सोपूर्वंपूरितोचाभिमतमपिवरंप्राप्यभीतुर्विधापितस्मान्नोरिक्तपाणिः कथमपिपरमा
त्मन्निवर्तेतजातु ॥ उपरोधेक्ष्यतेसद्भिर्नोपरोधस्यकेवलम् रहस्यातवितृप्तिस्तुस्वस्मिन्नन्तम
प्यहो ॥ तस्मात्तृतीयसिद्धान्तरीत्येदमनुवर्तनम् उभयोर्हितदंभाग्यैराप्यतेनदुरापकैः ॥ अन्य
थामपितद्रीत्यानानुवर्तनमप्यदः इलामुत्राभयायैवतस्मादेतंसमाश्रयेत् ॥ यस्त्वनुन्मीलितां
हस्तोलज्जयागूढचर्यया सोपांशुलीनदीनोपिनकदाचित्सुखीभवेत् ॥ अतीवकठिनाग
तिर्जगतिसेयमुच्चैश्चिरिपाशेनिपात्यवपुःकाश्यपोनिभृतमाप्नुयतेवृते अतीवसुतरांतथागति ८

रियं मनोज्ञादिनी परस्य यद्दसौद्धतं तमनन्तमव्ययधामप्रदः ॥ ज्ञमापलं तन्महत्तां यदर्थी प्राप्य सोऽक्रिया ।धिक्
त्तो न निवर्त्तेत नधिकारो यत्तत्त्वलङ्घनम् ॥ अत्रापि श्रूयते रम्या कथा पौराणिकी यया अर्थवादस्तवेऽपि स्यानि
श्चितो जायते विधिः ॥ मामोहनामा राजाभूच्छान्तो दान्तो विचक्षणः महीपालनसंसक्ते यस्मिन्मुमुदिरे प्र
जाः ॥ अतिरिक्तानुरोधः स्वभूव प्रथितो भुवि अगण्यं तस्य माहात्म्यं यदेकेनापि पप्रथे ॥ तथातिरिक्ते तेना
न्यथा तन्मूर्तिमवतन् मत्वा मुमुदिरे भृत्याः एवमेकस्यापि पूर्णता ॥ दयाक्षमाशमादीनां नूनमन्योन्यज
न्मता यदेकस्मिन्समुद्भूते जायते तु परसङ्गतिः ॥ तद्राज्ये कार्षिकः कश्चिद्ग्रामीणो ग्राम्यजीवनः हारा
म्बुपानसंहृष्टहृद्गुबद्धूमिवास्त्यपि ॥ तथा सहृद्गुस्तत्राभूद्यथास्य न बभूव ह दृग्गोचरेऽपि पानीयं स्वादुशी
तलनिर्मलम् ॥ नजानु लवणाम्भोधितीराभ्यासप्रविचारिणम् पथिकानां जीवितं यावच्चक्षुर्वैस्य मुकिं
कथम् ॥ अथास्यावसथे जातु दुर्भिक्षमभवन्महत् यथा निवसतां तत्र तन्नाराम्बु पिदुर्लभम् ॥ अन्न
पानात्यये कदाचित्तु तत्प्राणः स कार्षिकः निर्गत्यातोऽन्नपानार्थी दूरदेशोद्दरेऽह ॥ मार्गस्तं च प्राभ

२·पु·

नंवारि दर्शनात्प्रीतिमाप्य सः गत्वान्यत्तो मुहूर्त्तमुत्थे बिलं तत्र सद्दृष्टवान् ॥ तत्र शैवालनीलादिहीनपसा
र्ये समन्ततः दृष्ट्वान्धुं पूरितं तल्लं स्वादु निश्चित्य कायाप्यु परिषितः ॥ एतावत्कालपर्यन्तं यन्न दृष्टवं स तत्र दृष्ट्वा

10

विस्मित्य गत्वाग्रे सुत्याप्यतुलकं पपौ ॥ तत्स्वादु पूरितं सोगन्ध्युतं पीत्वेत्यमस्मरत् श्रान्तं नाके मृतमि
ति से दृं तदिति मे मतिः ॥ किं वा वासमस्ति तन्नाडी द्दमेवं वाममाधुना उपवासप्रसन्नेन नेषूननाकारिदं भुवि ॥ तद
ष्णं तु भुक्त्वा पुनान्त्यर्थं प्रेषितं मे मृतं ध्रुवम् इति चिन्त्य मामाति भवानां समकाय पूः भक्तकारुण्यवपूतः
किं किं न पुरतो नयेत् ॥ महाजनो चिंतमिदं स्वादु पूरितं निर्मलम् तत्पात्रममुना भृत्वा स्वस्वामिने नयेय
द्रुतम् ॥ तुष्टो मे सो सुपानेन पारितोषिकदानतः मृतप्रायस्य सुमतीराजाजीवं प्रदास्यति ॥ यद्वाप्यस्वा
न्तयोद्याहं पीडां दुर्भिक्षसम्भवाम् निवार्य सुखमासीनो भविष्यामि प्रभास्वदम् ॥ इति निश्चित्य पानी
यभृतां कृत्वा द्दतिं द्रुतम् स्वदेशसम्मुखीभूय चचाल मुदितो मनाक् ॥ अथान्तरे ध्वनः श्रुत्वा स राज गृहद्द
रतः कोलाहलं कथमिदं पप्रच्छ भयविह्वलः ॥ तत्क्षणं स्थित्वा च राजा सावधानीन्युक्तचेतनः कोसाविति

विवेकान्प्रयुक्तजनतामुखात् ॥ खलभूपूतनामासावाखेटार्थं बहिर्गतः इतिश्रुत्वास्य पद्वीसम्मुखंच
दधावसः ॥ प्राप्याथसम्मुखंतेनस्यकृत्यबन्धनपूर्वकम् बाहुस्तावुपनीयाग्रीवांदंचक्रे समाहितः ॥ सो
चिंतंतन्निशम्यासौमामोहापरनामकः सम्मुखीभूयपप्रच्छतंतः किमितिचाग्रतः पृष्टः प्रणम्य सोवा
दीद्दूरादागतोस्म्यहम् दुर्भिक्षपीडितास्तत्रप्रजाव्याकुलिताभृश्याः ॥ तन्नाः सङ्कुचिताङ्गाश्चकाचिद्रूपी
काविधिर्वपुषान् भवान्क्वेति पृष्टः संस्वदन्निकमहंगतः ॥ भवद्भृत्यान्समुद्दिश्यविधिनात्वंमयेहितः
अहोभाग्यमहोभाग्यमहोभाग्यंमहत्फलम् ॥ समुल्लसतिमेभाग्यंफलितंमेसुकर्मणा यद्राजादुर्लभा
लोकः स्वयंपथिमयेक्षितः ॥ यद्भृत्यसान्त्वनांनानाराजादृग्गोचरेभवत् महाभाग्यंमहाभाग्यंमहाभा
ग्यंपुनःपुनः ॥ नसर्वथानिराकार्यः पूर्णपारीर्थतोस्म्यहम् श्रानीयोपाधिमीप्सार्थेमागतोस्मिनरे
वलः ॥ तादृशंचोपधानंमेयत्स्वहस्तप्रान्तमर्थितः श्रवलम्बन्तश्रत्यर्थंमार्थिनाम्नैवसङ्गताः ॥ नकेनापी
हरणप्राप्यंस्मात्यदिचजानुचित् भवादृशानांभाग्येनमयालब्धंनचान्यथा ॥ निशम्यैतद्गिरंसोथ

२.पृ. विस्मित्योवाच किंपुनः तदानयद्रूतं चेति मुदितोऽग्रे सतस्थिवान् ॥ पृष्ठलग्नां पुरस्कृत्य हृतिं स्वोचितवल्गित
म् विधायोवाच खलपूः राद्दस्स्वामितमादरात् ॥ पुरतस्तां निधायास्य ऊर्ध्वश्रीर्षाग्रजः कृतैः चलाचलो निर्ज
गाम पृष्ठेन प्रवदन्मुदा ॥ अमृतमनृतं यद्वेदराजन्स्मृतं भुवि केवलं न च न च कदाचिद्दृष्टं यत्न चापि गलधृत
म् तदिदमधुना दृष्टपूर्वं यत्तेवने त्वामिपूरितं किमपि मधुरास्वादं तस्माद्व्यापि च फाणितात् ॥ प्राकारसर
वेदमथवामृतसोदरः नदृष्टपीतोयत्र सत्त्वस्वप्रत्ययगोचरो ॥ श्रुत्वेति खलपूः राजा वाक्यं पार्श्वस्थितं
दूतम् प्राप्रान्सामृबुभृतां धारीमेकामानयमाचिरम् ॥ तदानीं तां करे धृत्वा दृष्ट्वा भ्रष्टाभ मम्बुतत् दूषि
तं दृष्ट्वा निगन्धेऽस्या पूरासार्थं तुलकं पपौ ॥ अन्नरुभूतबीभत्सो वदितिव्याससौम्यदर्शनः धियातदा प्रायं
सर्वं स्वयं धीमान जीगणत् ॥ ज्ञात्वाप्यनेनतस्यासावनुरोधोऽनुपालितः दृष्टमायणं दिमदृतामनु
रोधाद्धि भूषणम् ॥ अनुरोधविपूर्णो यं तुमापणमितीरितम् सामान्यविषये सोचविशिष्टविषये च
तत् ॥ दृष्टेद्वाधारभेदेन सामान्यस्यापि वस्तुनः विपूर्णो भूति पूजाभ्यां यथा वै भृत्यविप्रयोः ॥

यत्किञ्चिद्दीयते राज्ञा विप्रायाचोदितस्य सा भृत्यायवेतनं वस्तुगतिर्लोके ऽदितादृशी ॥ इतिमत्वा तु रे
धस्योत्वं सतनं नैव कार्हिचित् विधेयं तस्य विधूषा सर्वेषामयमेव हि ॥ स्वयं विचिन्त्याथ स तं प्रोवाच वद
तां वरः श्रूयेतत्यमिदं स्वाउजीवनं बध्यतां हृतो ॥ नास्य सर्वत्वया पात्रं विधेया रक्ष्यतां हृठम् नेत्र
भूहेपण भ्यांच नगुत्का भन्त्यमनत्पगात् ॥ इमां पारींमत्पुरतो विकीर्याभुं हृतिं तथा श्रादायास्माच्च
कस्मिंश्चित्कोणे गूढं निवेशय ॥ कार्याच रक्ष्या स्या भवता गूढं स्याच्च यथा न हि कश्चिद्रन्यो
विजानीयाद्वस्तु रक्ष्यं च यत्नतः ॥ इत्यमाकारमाज्ञाय तमाह स्म पुनर्नेयी स बूपधात्वयासाधु
नवानीतावद्राधुना ॥ काकाङ्क्षा ते किमर्थं ते निपुणाङ्कं कथय याधुना निपुणम्या श्रुवासितां वाणीमहा
कीर्तिर्महौजसः सोऽवाच महाराज सर्वे दुर्भिक्ष पीडिताः भवामोऽत्र परं देवः प्रमाणं किं वदामि ते ॥
उपवासमहादुःखक्लिष्टा मे स्वजना गृहे यद्याऽत्र न राजन्नेदिमो न्यान विप्रोषिताः ॥ इत्या
प्येयोधधीं तेषा दायागतर् हास्मिभोः तथाऽत्र रघु राजेन्द्र यथा जीवाम हे वयम् ॥ श्रीतुं भृत्या

२·भू· न्मश्राज्ञाप्यसुवर्णपूजमापुरुभोः आनयध्रुमयानीतंगृह्यताममितिसोवदत्॥ आज्ञेयगच्छेत्यु
क्तोसौगृहीत्वातज्जगाम ह दृष्ट्वायात्समतीतेत्रभृत्यः कोपिव्यजिज्ञपत्॥ भद्रंतेस्तुमहाराजपृ
च्छाम्यभयमस्तुमे पृच्छेत्युक्तोब्रवीतिस्मतवपश्युभयोत्तरम्॥ किंकारणेकाचिकित्साकारणमा
त्रमपित्वया नदत्तमस्मात्त्यानीयादनुजीविभ्यइत्यहो॥ सुवर्णमर्धमार्गेसोप्राहयित्वावि
सर्जितः नविद्मः किमपीत्याथोराजनीतिर्गरीयसी॥ इत्युक्तोसौस्मितगिराहस्मदेगच्छद्भूषित
म् विवर्णस्वादराहितं तदभ्यस्ताद्गुणाधिकम्॥ मत्वाचोपजहारासौनदोषोस्यकथञ्चन ग्राम्य
स्यसत्तताभ्यस्तहारस्यापिनिराहृतेः॥ भवन्तोयद्यपगमितंपिबेयुस्तद्दुरापायाः आक्रुश्यैनं
दुरालापैर्निरस्येयुर्नसंशयः॥ निरस्तोकिञ्चनोलज्जानतवक्त्रोयदाव्रजेत् तदापराधसाक्षी
त्वमनुरोधस्यमेभवेत्॥ अनुरोधसमंलोकेकिञ्चनापिनविद्यते भद्रस्ययोगतिः सास्यनरके
पतिताभवेत्॥ सापिमोर्गेमयानीतचेत्प्रषितायंतदापुरः गत्वाविलोकयनयसुगुणस्त्वंपानमा १२

तः ॥ अस्यानीता प्रभुमान्यत्वनाप्तोल्लज्जा च यास्त्वयम् विदीर्णहृदयं कुर्यान्निर्वृतिस्तस्य कामभेव
त् ॥ विचिन्त्येत्थं मया स्वामिमार्गेयं प्रेषितोऽपि यः येरङ्गितज्ञानफलाः प्रभुत्वं पर्य्यालनम् ॥
रहितोऽस्यानुरोधायं मत्समीपागतोऽप्यसौ ममानुरोधसाहाय्यं स्वीचकार स्वकर्मणः ॥ अन्यै
चिन्त्यं बाढं न दृष्टमित्थं प्रेत्यापि कलुषं यदेतद्धावितेद्दलितमनसां पङ्कलिकाम् मुखेनैत्थं य
प्रयत्नयमलनयनाप्रभुमतयो विलज्जानि पूगाण्ह्रस्वकृत्य चरितं दुर्गति विधेः ॥ तस्मात्सद्भावपु
ष्टं कविभिः खलमलं ध्येयमेतत्स देवं माहात्म्यं तन्निकामं जगति प्रविततं राजतेऽनन्तसौख्यम्
कश्चित्त्वर्थी यदाप्तो भवति सुकृतिनां द्वारि लब्धानुरोधो दृष्टुस्तुष्टो मलापूर्णविमलवकजमुखोरित्ते
पाणिर्व्रजेत ॥ एतत्तन्नितरां महाजनगृहेनौचित्यपङ्काङ्कितं यद्द्वार्यर्थिजनालुब्धन्नविरतं संभ
ग्नव्रीडापूयः रुष्टोनष्टमतिर्विवर्णवदनोभ्रूपयङ्गतिर्दुःखितः प्रत्यायाति विदीर्णहृत्सरसि
जेवाघातसंरुद्धहृत्सरणः ॥ इति राजमुखोद्गीतोऽपि पीत्वा तेवाक्सुधां मुदा पूर्णः स राजा च तदा

२॰ भू॰ अवतारं प्रचक्रिरे ॥ ॥ अथान्योऽपि प्रकारोऽस्य कीर्त्यते विमलप्रभायाः पुरुभाग्यायेन यान्तीह परत्र च परं श
जितम् ॥ अचिन्त्यावस्तुवैचित्रीति पातुर्यतज्जन्मने गुणश्च निर्गुणश्चेत्थं नियतिर्यत्र मज्जति ॥ स्वस्ववर्णाश्रमा
13 चारपालनं धर्म उत्तमः विहितो बुद्धिसाहाय्ये एतद्वीयं स्थापितो मतः ॥ सोऽपि यस्यानुरोधेन त्यक्तः श्ला
घ्यापदं नृणाम् अपत्रपाभयाल्लोको जहातीमं सुपूजितः ॥ तथा चाभाणको स्तीह हृदयावर्जकः
सताम् मिष्टं हि वचनं कस्य हृदये न स्थितिं भजेत् ॥ यदपि च धर्म्यं लोकविरुद्धं नाचरणीयं नाचर
णीयम् यदपि च निन्द्यं लोकसुसमृद्धं तत्करणीयं तत्करणीयम् ॥ इत्थं यापत्रपा लोके गुण इत्यभिधीयते
तस्माद्विनयनामासावनुरोधो गुणो भवेत् ॥ एषा गुणाद्गुणोत्पत्तिरस्तु पादमुनेर्मते विरुद्धापि स्वयं भाता
कार्यान्यजेत्स्वलिङ्गतः ॥ प्रमाणरहिता लोके कथं न प्रत्ययावहा किं प्रमाणं विमृष्टं हि दृष्टमा
नदृष्टीकृते ॥ तथाऽस्त्याख्यायिका चास्ति दृष्टान्तो दार्ढ्यसिद्धये यस्यां श्रुतायां विमलं वस्तिवदं क
स्य नामुदे ॥ अभूद्राजा नवपुरो विनयावसथो भुवि अतीरञ्जितप्रजो नयो येन वस्तुन्धरा ॥ नयेच वि

नयेल्लोकरञ्जने मुदिताः प्रजाः गुरुं शूद्रं मनुं चापि यमाहुर्धर्मपालिताः ॥ अनुरोधपुरस्कारविन
याहृतमानसः सततं ज्ञानतः पुरे जातु नैव रेमे वरोरुभिः यत्रेरामञ्जरीहस्तिकाप्रोन्मीलितउज्वला ॥ क
थं मुकुलनेत्रेस्याः प्रेतमालेरमेरहः इति मत्वा स विनयी नेरमे स्ववरोरुभिः ॥ कथं न विनयादस्मात्त
स्य धर्मरतिः परा ॥ नवशरवतोहृष्ट्वासेयं प्रहृष्टिरिहेहृष्टी विदितपरमार्थायामाहुः सुशील्यानुवर्तन
म् परमगहना धर्मस्याहो गतिः परमाप्यहो न खलु सुगमा धर्म्या रीतिर्जडैः पिशितेक्षणैः ॥ वद
न्ति तं च राजानं वक्ष्यदाहोचितं परम् येन सा रहिता कीर्तिराकल्पं नाकदायिनी ॥ तदिदानीं सदाचार
शालिनो यमस्तान्वयाः पालयन्त्यनुहृत्तिं तां तेषां गतिरनुत्तमा ॥ अनुरोधमृजापूर्वं यच्चित्तं स्यात्त्वि
रन्तरम् तद्ब्रह्मणो भगवतः प्रकाशानन्ददर्पणम् ॥ याहृक्त्रिरनुरोधासौ न हृगान्ध्यतनोवरम् आन्ध्य
दोषं प्रकाशिन्यां तस्यां दोषो ह्यसङ्गतिः ॥ अनुरोधलक्षणमिदं रत्नं विमलं निरस्ततिमिरौघम् निशि
तं मया मनीषिभिरलङ्कृतं हृदि प्रकाशते नितराम् ॥ इति श्रीवीररत्नप्रोद्भवप्रशिक्षायामनुरोधल

२·मू· कारणमष्टमंद्वारम् ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ अथातो नवमंद्वारंनवमंकीर्त्यते बुधाः नवमंसौभगंयत्र
जायते विघ्नतांत्वरेण तु ॥ बाह्यान्तरं पुनश्चित्तात्स्वयं यत्तु द्विधा पुराधुना तदेव लक्षणेनात्र दृष्टान्तेन च वर्ण्य
ते ॥ आपातरमणीयेषु विषयेषु विहृत्यास्मृता तत्रैव सम्मुखीभूय यदकार्यं प्रवर्त्यते धिया सम्य
ग्विचार्याथ तद्धि शमोऽस्ति यः परम् तच्चोक्तं द्विविधं प्रोक्तं बाह्यान्तरविभेदतः ॥ अहन्त्वं निष्कलात्स्वया
द्यपदं एव यामन्नत्वाधिरूढाविपलां चेतना उरुतत्त्वयोर्वेलनाम् अवाच्यपदमन्वितामिरूपरं त्वचान
र्थदं बुधैर्निगदितात्ततो विरक्तिरेव प्रोक्तं द्विधा ॥ पापयानेसमारूढयोः स्वस्यानात्मेषणादि मधुम
न्नत्यान्येषामाक्रान्तिस्तदप्रोक्तम् ॥ मनोदहनविभेदेन तद्द्विधा प्रथमं विदुः तत्पल्लवानामान
न्द्यादनन्तं तद्धि जायते ॥ परदारावमर्षस्य प्राधान्येन तदीरितम् परदारावमर्षं च स्थितेनान्नं नेत्वसौ
क्रिया दुष्टायां न प्रजा बीज पुमान्न लितचेतनः ॥ तथाऽन्ति तत्र नास्त्येव गम्यागम्यविवेचनम् अग
म्याः प्रायशो लोके रम्यास्तु सुलभा अपि ॥ अगम्यागमनेनष्टा मन्त्रपूतास्तु याः क्रियाः नष्टास्तु

तास्तु सत्वस्थादेवताः प्रचलन्ति च बाधिर्यं तु श्रुतान्धत्वं मूकता कौण्यपङ्गुताः इत्यादयो दोषग
णा देवताचलनादितः ॥ तासां प्रचलने भक्ष्याभक्ष्यभेदोऽपि न प्रयाति विनाशोऽस्य तु ततो भीतिर्भये भीतिर
नर्थदा ॥ अभीतोऽस्य स्ववर्णस्याः सत्क्रियास्त्यज्यते नृभिः तत्त्यागे तु तत एवास्य प्रायश्चित्तविधिर्भवेत् ॥
अज्ञातपापपक्षे तु प्रायश्चित्तो विधीयते तदभावे ध्रुवा तेषामवाच्या गतिरीरिता ॥ अनेका यातना भु
क्त्वा ततः पापानुसारतः कीटादियोनिसम्प्राप्तौ स्थावरी गतिरन्ततः ॥ यद्यपि ज्ञातपापानां प्राय
श्चित्तं श्रुतीरितम् तथापि तत्र लघुता गुरुता च गरीयसी ॥ अतिनिर्बन्धतो शौचप्रक्रियायां न जातु चि
त् शोधनं नहि सूत्रेरा विशुद्धं तु ज्ञापितं मतम् ॥ तस्माद्धियानर्थं समुद्भ्रमेनं विचार्य तत्त्वेन विशुद्धभावः
सङ्कल्पमात्रादपि तस्य चित्ताद्वार्यो बुधैर्नूर्ध्वपदोत्कचित्तैः ॥ इति ज्ञात्वान्तरतया शौचं यद्द्विविधं म
तम् तत्रान्तरं मनःशौचं शुद्धसङ्कल्परघ्युते ॥ तत्रानुबन्धिता मित्क्रमैत्र्यादीनां स्वभावतः ॥ उ
दिते शुद्धसंकल्पे मैत्र्यादय उपस्थिताः नहि भानावभ्युदिते द्युतीनां यत्नसाध्यता ॥ यो यं ज्ञा

२·पू·

15

न क्रियाहेतुरिन्द्रियाख्योगणोमतः तस्यापि तदधीनत्वान्न पृथक्कृतिरिष्यते ॥ विमूढस्य क्रियेशादिप्रवृ
त्तीनां क्रिकागतिः न हि तद्भिन्नया याऽहं क्रिया कुत्रापि दृश्यते ॥ अनुसारेण नासाग्र दृश्यते स्य क्रिया क्वचि
त् तदप्यक्षकषायत्वं तस्मान्मुख्यास्ति तत्क्रिया ॥ तस्मादनर्थमुत्सृज्य यासौ प्रातिस्विकी क्रिया विमलेन्द्रिय
वर्गस्य तच्छौचमिति कीर्तितम् ॥ यथा वाचः सत्यवाक्त्वं जिह्वाया भक्ष्यभक्ष्यता तथेति स्थालीपुलाकन्याय
माश्रित्य चिन्त्यताम् ॥ तच्चेदं द्विविधं शौचं स्वतः सच्छीलशालिनाम् निसर्गजं ततश्चोपदेशसंस्कृतिरी
ष्यते ॥ तथा चात्र पुराणेषु द्विपदं वर्णितं जगत् दैवासुरी प्राणिनां नित्यौ फलदौ कारणैश्चितम् ॥ एको
दैवैर्दैवसम्पदा ...यायत्तमाश्रयात् सच्छास्त्रसत्क्रियासङ्गाद्दैवीसम्पत्तिरिष्यते ॥ तत्र सच्छास्त्रस
ङ्गः तत्सत्त्वहृतेः प्रकर्षतः क्रमेण कमतो वापि पुमान्स्यान्मुक्तिभाजनम् ॥ यस्यासौ प्रतिभाती शास्त्र
दत्तुग्रहलेशतः करामलकवत्तस्य न काचिद्द्हतेनेष्यते ॥ अभ्यासयोगादिनायस्य संयमस्थैर्यतोपि वा
प्रतिभाति महेशानस्तस्यासौ वर्तते नेष्यते ॥ इत्यप्रपद्यागतिः सत्यासत्त्वाक्रमणरूपिणी न कदाचि

द्विपर्येति भातस्य ऊर्जस्वा श्रुतिः ॥ इयं सा सात्विकी वृत्तिर्दैवसम्पत्तिरग्रिमा अस्यास्त्वपरा वृत्तिः सत्त्व
लक्ष्मा क्रियाश्रया ॥ सत्कर्मणां प्रसङ्गेन सत्त्वाक्रान्ता रजोमयी कृच्छ्रादिक्रिययोपेता दैवेव शुभदायिका ॥
कर्मणां तारतम्येन परावरगतिप्रदा रजः सत्त्वसमायुक्ता सर्वेषां लक्रियानुगम् ॥ वेदानुशासन
शिरवा येनासौ गिरसा धृता जनतायां स्वयं सिद्धुं वरत्वं तस्य सिद्धये ॥ अस्याप्यपरया सन्निरस्तैरेण
सुरीचया सम्पद्यत्र समानत्वं पशुभिस्तद्वृत्तिः पुनः ॥ रजः प्राधान्यमाश्रित्य सत्त्वाधर्येणाग
तिः तमोनुसारिणी सेयमासुरी सम्पदिष्यते ॥ वेदानुशासनशिरवा येनासौ पद्गताहृता स्वतन्त्र
चारी न कुत्र मसौ भ्रष्टो ऽजत्यधः ॥ पानाशनसमुल्लासे निद्रालस्यप्रमादतः सत्क्रियानिवृत्तो न
स्यात्कर्येपशुरबुद्धिमान् ॥ तस्मादत्र सुबुद्धिर्वै भवभयाद्यद्विधा संस्थिते मार्गे बुद्धिपरिष्कृतैरत्न
दिनं गम्यं शुभावाप्तये योयं मार्गोऽथापरो मलदूषितस्तस्मात्तथा दूरतो गम्यं येन तदृष्टाश्रयाः कविम
लाः स्पृष्टा भवेयुर्न हि ॥ स्पृष्टो सौ विधिना पुमान्ननु महाभाराय संक्लान्वितो येनेयं वचनाद्विलो

र·मू·

16

कविषयासम्पूर्यतेकर्मणा तस्मादेषधियंनिधायविषदांकुर्यात्तथासङ्गतिंस्नाच्चयांयातियथागतिंस्वप
रेतोध्रुवुद्धेरगण्यागतिः॥ तस्माद्दाद्येषष्ठेत्र्यासोनिष्ठत्र्याचद्वितीयतः कृतकृत्योभवेद्धीरः कृतकृत्यः
प्रमान्नुमान्॥तथाचात्रोपदिष्टंचमुनिभिर्मनुजंप्रति भोर्द्ध्यादृर्यसिद्धिस्तेयथेच्छसितथाजय॥य
थेच्छातेमनुद्भूतापात्रेस्यांदेवसम्पदः पश्चात्स्वादान्निवर्तेस्त्वंविचारपरमोभव॥ गर्धोमनसिचेद्भु
दुःविचार्येचपुनःपुनः विचारोनेकपालोकेहिंसाहिंसादिनास्पृटम्॥ तथाचवर्त्यतेनयथापुण्य
पुण्यादिफलन्यता इत्थंविचरतस्तेस्यान्त्वतनवपराभवः॥ यदाचातिबलीकामविकारोपिसमाप
तेत् तस्यांमोक्षान्नवेलायांस्मार्योधर्मास्यहानये॥ तेयक्षाभवत्पूर्वस्यावरसौख्यंत्रिकालज
म् कीर्तिश्चविपुलाकल्यंक्षेपयेच्चन्नुमण्डलम्॥ यदेवसर्वथाकामोबलीप्रीतिंनदेवहि हृषीक
वल्लंसाम्मुखाच्यन्यानीयमनोजय॥ यथामोक्षान्मयवस्त्यन्तोपोचपङ्कप्रदूषितः क्लिन्न
श्चनभवेद्धेरतथास्यापरयत्नतः॥ तदेतद्विधिप्रास्त्राशाठलद्धंनविधानतः वर्तनायदितेसम्य

१६

कस्य सीदति न चान्यथा ॥ यद्यपि चाणमात्रेण लब्धं नैस्याः स्वबुद्धितः वर्तनात्तदनर्थं स्याद्दाकल्यमि
त्ति निश्चितं ॥ सर्वज्ञः सर्वकर्त्ता च सर्वप्राप्तिर्महेश्वरः तन्निश्चयो यद्विहितं सर्वेष्टार्थप्रसाधकम् ॥ आप
त्तनिश्चयः सोयं यत्स्वबुद्ध्या विनिश्चयः निश्चयाभासनस्तस्मादनर्थः स्यात्पदे पदे ॥ यान्यन्यानि च
लोकेस्मिन्व्यसनानि सुबुद्धिभिः कथितानि सदा तेषु दृष्ट्रोपः परमं पतनम् ॥ इति यः कोपि संप्रहृष्टो
मनोवाक्कायकर्मभिः जन्तुष्वेमन्त्र सन्तीति कपाटोद्घाटनं भवेत् ॥ सदोत्साही जयी नित्यं प्रसन्न
हृदयः सदा सामान्यतामवाप्येरूपरत्नत्वमाप्नुयात् ॥ सर्वसाधारणत्वेस्य कर्मणः सत्यपीदृशे
विप्रेषेणात्र राजानो धिकारपदभागिनः ॥ सोपि प्राप्याधिकृतो राजा यदीह कुशीलभाजनम् दुर्नयाद्विप्र
भं तस्य राज्यसीम्नोपगच्छति ॥ यत्रासौ नृपतिस्तत्रापि वसेत्तत्र कदाचन न बालस्यादिदुर्नीम स्रवणं जा
यते मनाक् ॥ नराधिपस्य जायेत कालाफलवृत्याकृतिः अकालमरणं नास्ति वैधव्यं नैव जायते ॥ का
लेकाले च वर्षन्ति जलदा अमृतं प्रभम् नेतयस्तस्य जायन्ते महोत्पातान्नचैव हि ॥ न तत्र जायते

२ मो. जानुदम्पत्योर्भेदपीडनम् सस्यानि वृद्धिमायान्ति समन्तात्तु फलं नृणाम्॥ महाभूतानि शुद्धानि दिव्य
द्विमलभास्करम् नागाः शान्तविषादृष्टा नाशयेको विद्रुतस्ययोनयः॥ आरण्यानि च सत्वानि त्यक्त्वा वैराणि सर्व
17 था कृतो बुद्धिमतां वैरं राष्ट्रेऽस्मिन्स्यात्सु राजके॥ इत्यमाध्यात्मिकाः पीडास्तथा याश्चाधिभौतिकाः
आधिदैविकनाम्न्यश्च निःशेषाः स्युरसंशयात्॥ सर्वे वर्णाः स्वधर्मस्थास्तथा वश्चतुराश्रमाः स्थिति
कार्नन्नृगी सर्वो जायते नात्र संशयः॥ अहो जगति कर्मणां फलमगण्यमत्यद्भुतं यदेष सकलैः समा
धिकरणैश्च नेत्रादिभिः समस्तमपि मण्डलं भुवश्चनः प्रभुस्त्यादयाप्रजाश्च परमादरात्सु रवदैनम
र्वन्ति च॥ अधिष्ठान्तर्यस्मिन्सुकृतभरिते शान्तमनसि स्थिते किं वाश्चर्यं सुकृतजनिरतायज्जनपदाः
स्थिते स्वस्य चित्ते परमविमलाह्लादभरिते न बाह्यान्तःस्वालीप्रकृतितरलाजानुचलति॥ नूनं चैष
विभुश्चराचरगुरुर्नाभिर्निबद्धादृढं त्रैलोक्यालयनिर्मितिस्थपतिना श्रीब्रह्मणा सादरम् यस्मि
न्सर्वत्तएवनेमयश्वासज्ञाः प्रजानामनाक्षीमां स्वां यतिलक्ष्मीं यान्ति विपदो दूरस्थुराकायेतः॥

तस्मात्संधार्यचित्तं निखिलजनहिता पुंसिनापार्थिवेन रत्यंसर्वात्मनेदं बहिरबहिरयोश्चैवसर्व
स्वसारम् सम्यग्यस्मिंस्तुगुप्तेप्रसरतियरितः सद्युपूर्वैजयन्तीपुष्टुद्वारवर्णाश्रमाणांनिश्चयनियमनी
पुण्यवेणीवरम्या ॥ सत्यांपूर्णचपताकायांसर्वतः प्रसरन्निधि जरीहर्षिप्रजाचित्तंकथंतांनाश्रये
द्बुधः ॥ स्वस्ववर्णाश्रमाचाररीतिरस्खलितायतः पूर्णप्रभीतिकथंधीरस्तत्रोपेहांसमाश्रयेत् ॥ इमे
चेद्गुणाश्रहापूर्वास्त्यज्ञसदूषितक्रियाः स्वस्वामिरक्षणायेवब्रजन्त्युत्तममार्गतः ॥ अन्तरात्माप्य
सौसाधुयत्नसंस्कारपरिपूतः सान्निध्यंयातितस्याहोयत्रनास्तिहृताहृतम् ॥ अनेनसहपूर्णका
विद्धतिर्नास्तीहभूतले सारंतत्परमेपुस्त्ययोसौवाङ्मनसातिगः ॥ सएषपरमात्मतंजगतिसर्व
थासर्वदापरार्थेचटनोद्यतोजयतियस्यसर्वेपिगुणः अनुग्रहलवास्पदंसकलसम्पदाम्बल्लभूर
सौभुविविराजतेनृपकुमारईश्वाप्रायः ॥ कियन्मतिचगण्यतेसकलभूधरव्यापकंयशोस्यसुभगो
हृतेर्विमलसत्त्वधीपालितः यदेतदखिलांमहीसकरुणांसमन्तादलंविभाव्यउरतेभ्रमंसच्चि

२· श्री· गजाङ्कमेवग्निनः ॥ अहो चित्रं चित्रं वत नवतमकल्पित्रमममले समन्तात्पूर्णेस्मिन्नुदधिजननया सापि कमला श्रि
18 यं मे च भूयासं रुचिरनयने कुण्डलधरं हरिं साध्वी पुत्रं तुरग उपविष्टं मृगयते ॥ अहो सा भुवनावली स्वरचि
तां प्रत्यग्रसंस्थोज्ज्वलां दृष्ट्वा चोन्मनाः यदा स्मरति नित्त्वत्कान्तं यानं बहिः निर्यान्तं यशसास्य सर्वसिति मा
दे पूज्य जाते क्रिया प्रत्याहृत्तमनाविनुद्यति चत्तामुग्धां श्रुतीनां जपात् ॥ जयति जयति वीरः कोप्यसौ
श्लाघ्यकीर्तिर्विकचकमललेत्रो धीविलासैकपात्रम् कलितविमलपुण्यैः सम्पदां पक्ष्मभूमिः परमम
हितसत्त्वोऽनर्घपूर्णश्रुधानाम् ॥ जातेनैतेन नितरां समलङ्कृता सा तानोमहोपपदराजपदाश्रिता
हूः पुत्रेण पुत्ररत्नेन जयन्तनाम्नाचन्द्रालवार्धिरिव वा मुदितैः सजीयात् ॥ तस्यास्य सम्पदुदयेन स
मं चिराय दीर्घायुरस्तु सुषमा च सुकीर्तिपूर्णा आरोग्यभाग्यनिचयो भिमतार्थसिद्धिर्बुद्धिश्च धर्मनिर
तानिखिलोपकर्त्री ॥ बुद्धिस्तत्त्वविवेचिनी तनुरियं कल्याणि चिरञ्जीविनी वाणी सत्यपरा धृतिः सुविमला
कीर्तिः प्रजाह्लादिनी हृद्योदार्यकलामलाचकमलाभक्तिर्महेशार्चनेह्लादिनिः शान्तिरथोरतिश्च

स ततं शास्त्रेस्य सञ्ज्ञायनाम् ॥ परोक्षप्रत्यक्षामरस्खलनवृत्तं यदनुगं यदाशुः श्रीकीर्तिद्रुविलजय
वृद्धेः सुवर्णम् विभूषेणामुत्राप्यमलमनसां यन्सुमनसां वरीवृत्ता स्वैचं तदिह परमाह्लादजनक
म् ॥ रतिमुखगत्ताकानृपीवृद्धं यास्तिनवापिया करणनलगास्या श्रीत्तस्निनेवीपुणिरः स्थिता गुरु
विपुतनूरत्नागृाा यास्थलीनचमेरवीजयतु नितरां सिंहो धीरत्याविसर्गभृत्ताननूः ॥ इत्येवमुक्तम
मलं परबोधहेतुर्वीक्षाय चित्तमलमार्जकमुक्तमाङ्गम् योगस्य पञ्चमिलयः पदमादधातितन
स्यामलागतिरमुत्रनचस्खलीति ॥ इति श्रीवीररत्नपुरवरशिखायां पञ्चरत्नं नवमम् ॥
श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ पञ्चाङ्गितं द्वारं शृणु ध्रुवपालवृत्ताः यत्रप्रविष्टानां सर्वसिद्धियोग्या
दृकारणम् ॥ आबालं वृद्धपर्यन्तं प्रवेशाधिकृतानराः आद्यायां तिस्मृतिं यत्र द्वास्थेयं विनया
भिधा ॥ यद्यत्कार्यमनो चिन्तां गमयति ज्ञानवृत्तिं तस्मात् स्थापरजितिर्धिया विमलया प्रीत्या सदा
सर्वथा जैचिन्त्येन च वर्तनेरति रक्षोयासर्वये डास्पदं सेयं रीतिरुद्दीरिता ॥ नि वैरेनीभा २३

२· शो·

19

त्याख्यया ॥ अतो धीरा बुद्ध्वा विमृश्य नितरां रीतिममलां यदौचित्याद्वृत्तिः स्वपरविषया साधुफलदा यदा
श्रित्यापुंसां समुपनमति सम्पत्प्रवणता क एवैनं धीमान्स्पृशति वितथं नो स्वहितकृत् ॥ तस्मात्सर्वेन्द्रियग्राम
करी वृत्तिरस्यात्तु रूपं सम्यक्कीर्त्युज्ज्वलजयकरं साधनं साधुगीतम् सम्यक्कान्ते विषयिपटले नास्त्यसौ
कापि सिद्धिर्या धीमतां नाकरतलमलं याति नेच्छातएव ॥ तस्मात्तथा वर्जितनयं सुधीभिर्यत्नसत्क्रिया नहि
यतेयथा कार्यस्य पारं तत्र गम्यते पुनः ॥ सर्वथा लोकशोभेयं स्वपरोन्मानपालिता अन्योन्यमुत्तमाने
हितानर्थो जातु सम्भवेत् ॥ विनयेस्वात्मनातेहितं स्वतन्त्रिपरेयतः तथा चान्योन्यमानेन शोभासा
चापदं नृणाम् ॥ अतो विनयमाहात्म्यं यदाचरणतो नृणाम् नहीयते सदा ज्ञाच्या शोभा स्वपरगोच
रा ॥ सेयं शोभा स्वपरमं सारं मुनिभिरुच्यते यत्समाश्रयणान्मेरुः सारस्थाल्यो न कस्यचित् ॥ सेयं शोभा
स्वपरमं गौरवं मुनिसम्मतम् यत्समाश्रयणात्पृथ्वी गुरुत्वाल्यः कथं भवेत् ॥ सेयं शोभा स्वपरमं गा
म्भीर्यं धीरसम्मतम् यत्समाश्रयणादब्धिर्गम्भीरो दुस्तरोखिलैः ॥ सेयं शोभा श्रियां स्वा नृणां श्रियावि

नोयत्समाश्रयात् भस्मीभवन्ति झटितिदोषराशयो ह्यद्भुताः ॥ सेयं प्रभा भारविप्रभा यत्समाश्रय
णाद्बुधाः गाढान्धकारबुद्धितां जगतीं प्रोद्धरन्त्यलम् ॥ सेयं प्रभा प्रभावस्य यत्समाश्रयणाद्बुधैः
समन्तादमृतासिक्ता धरित्री क्रियते क्षणात् ॥ अत्रैवेयं प्रभा काचिद्दायति विमलावरणम् यदाश्रये
णसुखिनो भवन्तीह परत्र च ॥ सेयं खलु निरुपमा सद्गुणानां गरीयसी यदाश्रयेण निखिला गुणाः
स्वयमुपागताः ॥ तस्यास्त्वनेकधात्वेपि सारं चैवं विनेतृभिः वर्ण्यते यद्विलसेयं प्रभा भक्तिविनया
वली ॥ योसावचिन्त्यमहिमा परमामृतात्मा नन्दितद्भुतात्स्वयमनुग्रहणमाहृतायत् तस्मिन्प्रसन्न
उदियात्स्वयमेव कापि लोकोत्तरा जगति पुष्कलता बुधानाम् ॥ तथा हि परमामृतं स्वयं उग्र चिन्त्य
रूपो विभुर्यदीक्षणभरोल्लसत्स्फुरणमात्रमेतज्जगत् स एष परमेश्वरो नियतिशक्तिमाभास
यन्वशो तिविधिचोदनाश्रयनिषेधरूपाश्रपि ॥ तत्स्वभूतिरसौ य एष विभवस्फारो महाप्रभः
5.ठी. ल्लोकेश्वरेत निपुणं मनागपिनवास्पृष्टः स्वयम्भूर्विभुः सर्वज्ञः सकलार्थदोऽखिलजगत्कारीस्व

२·पू·

20

तन्वो मलः सर्वैष्णन इति प्रभाति सततं तन्निवृत्ताप्रश्रयः ॥ तन्वाभेरखिलात्मकादथपरा याभूतिर
जृम्भते स्वेच्छामात्रमवेहृत्य विश्वकलनां पूर्णां चतुर्धा स्थिताम् प्रोन्मुल्लसत्युरानतोऽथ चतुरो वेदाद्विज
न्यात्तु रान्पूर्णान्प्रास्थितवत्यसौ कलनया ध्याता यदेषा गतिः ॥ दुरधिगमतरा तस्माव सोऽचयद
नात्मकलार्घ्यप्रोक्ष्यीस्तान् मननमथ समाश्रितो ह्यधासीदमलमतीन्यदमूषुनिवृत्तासः ॥ मनु
ष्यास्तत्वाः परमविमलायेत्र विदितास्त्रिलोकीगोप्तारो रचितमिष्टतेयच्छिमपिभोः विदितायाभ्या
मन्नस्तदखिलमपीप्सितमिदं निबध्यास्यां ध्येयं सततमपि वर्त्यैविनयिभिः ॥ स एष परमो न
योविनयउच्यते धीधनैरमी जगति विश्रुता इह हि तेपि यद्गुन्धनः श्रितेत्र परमादरात्तत्रपि
संश्रिताः स्युः स्वयं श्रितेष्टिकृतकाचलेन खलु सिद्ध्योद्धरतः ॥ वन्द्योर्चयस्य सखलु सर्वजगतां
यो सौकृ विभासको यस्मिन्सापि च वाप्नुराजति तरां प्रदुद्भावतीर्णो दिवः भेषज्यं नदसो मनुर्यदव
दृत्याज्ञं विनीतैः परं तन्मूर्तिस्त्रपरानि सर्गमधुरासा हृत्ता कुतेर्वीक्यतः ॥ तद्येने प्राक्तुतिवदततः

२०

सर्वथाप्युदितोयं बुद्ध्वाबुद्ध्वाचरितमतुलानद्वितीयः समोन्यः तस्मादस्मान्मुदितहृदयैर्धार्यमे
तत्समस्तं धृत्वा चर्यं यत उदयते तत्प्रसादः परात्तिः ॥ विनयः सोयमेवेह मनोज्ञो दृश्यते तराम्
सर्वेषामथ चातीव सर्वाधिकृति शालिनाम् ॥ तथाहि ते महात्मानो राजानो विनयाद्भुवि कृर्युगे
तागतं वेत्तमृत्याः सहचरैः सह ॥ दृष्ट्वातोस्य तथादृप्यास्तदधीनानतत्पथात् चालयन्निशि
रस्तेन सर्वकार्यं कृतं भवेत् ॥ सम्बद्धं च जगत्कार्यं सम्बद्धं यं त्रिलोक्यापि तस्यां सम्यक्स्थिता
यां चक्रुर्नेदं नावधिष्यते ॥ तथाहियादृशीयेन धृता वैनयिकी स्थितिः सम्यक्समुचितं रम्यं
भुङ्क्ते सोतादृशं फलम् ॥ बहवोपिहि सेवन्ते राजानममितात्प्रयम् केचिच्चफलिनस्तत्र विनयाद्धे
तुरुच्यते ॥ बहवोपि गुरूणामं नामं विद्यामुपासते केचिद्देवात्र चतुरा विन्यस्तत्र कारणम् ॥ त
स्माज्जगति नृणां या रहस्यानीतयोमलाः ताः स्वेष्टकामिताकाङ्क्षापूर्णतान्यामतं मम ॥ गु
णाचात्र रहस्येषु महामतिभिरीप्सितम् करामलकवद्येषां हृद्यादर्शे जगत्स्थितम् ॥ तथर्म

र॰ भू॰ कामं वा प्रकृतितरलं नार्थमपि वा प्रभोस्तज्ज्ञो याचे न च न च विमुक्तिं समुचिताम् । दृढं मे साहाय्यं वितनुत करणबु
३ त्रविनये यदासक्ता सर्वं जितमिह भवेन्मदृमतिभिः ॥ अनर्थं सर्वथा चेदमविनीतत्वमिष्यते वैमुख्यमीश्वरा
देतद्यतः सर्वापदोऽप्यतः ॥ तथा चान्यं साहाय्यं विनयस्य निदर्शितम् । सदाविनीतमाकाशमप्युज्ज्वलपदं
21 सदा ॥ ये च केचिन्महात्मानो देवगन्धर्वकिन्नराः विद्याधराद्यास्तेनेन तादृशं भुञ्जते पदम् ॥ स्वस्वौचित्येन
सर्वं ते विनयं वकु विस्तरम् । आश्रित्य रम्याः पदवीर्येयेष्वमुपभुञ्जते ॥ विशिष्टा खलु यानीति र्विनयः
सोऽभिधीयते पर्यायमात्रेण भेदेन येविनय एव वा ॥ तस्मान्नीतिफलं सर्वं चित्रेयं भुवनावली तथाहि
दृश्यते सम्यग्यथा सौविहितस्थितिः ॥ आश्रित्य नीतिमिह सोऽपि महोत्पलस्थः सम्यक् करोति विविधा
विधिरन्नसृष्टिम् लक्ष्मीकपोलमकरीर्विविधा मनोज्ञाः पश्यत्यतन्द्रितमहो खलु सोऽपि विष्णुः ॥ किं व
र्ण्यो महिमास्य साधुजनतानन्दप्रदानोद्यते वेदोक्ताखिलधर्मपालनमतिस्तत्पीडनोद्योगिनः संह
र्तुर्दनुजाधिपान्हृतमतीन्यः साम्प्रतं चाप्यहो भूविम्बं चरणाब्जरेणुभिरलं सम्भूषयत्यद्भुतम् ॥ ईशा

नः स च सर्वदेवमहितो गौरीपतिः शङ्करो भूतीशः सचराचरस्य जगतः कर्ता च संहारकः चित्रांजां
नियतिं नयतत्वशालः संस्थाप्य बहुधा जिनो जन्तोन्नद्भुगतुर्निरन्नरमुत्वोसक्तो भवत्संयमी ॥ नयतत्व
शालः श्रुतीः स खलु देवहृद्याधिपो विभाज्य विविधाः स्थितीरधिकृतांश्च राश्रिद्दिनम् गुरुं गुरुत्तरं धि
यास्तु चतुरं पुरोधाय तं विवेकनिरतोऽस्त्यलं प्रपूर्णमयाविस्थितो दानवान् ॥ इत्थं यस्य यथाविधोऽस्ति वि
भवो नीतेः फलं ते विदुस्तस्माद्यस्य नयेरतिः स चतुरायात्द्रक्षु भाजायते तादृङ्गीतिफलं बुधैर्नि
गदितं ब्रह्मादिकीटान्तगं सर्वनीतिवपुं विचार्य मतिमांस्तस्मात्सदा तां श्रयेत् ॥ आसीत्सको धिजन्तु
र्येनाहोऽस्तीयबुद्धिवैकल्यात् सम्प्राप्य कीस्योनिं चण्डालस्तेनौस्तु खं पतितम् ॥ अहो स्वबुद्धिवैक
ल्यान्मनुजाः पशुतां गताः ताड्यमानाः पुरो यान्ति नासासंप्रोतरज्जवः ॥ बुद्धिवैकल्यमाहात्म्या
द्दहो मलिनकर्मतः केचिद्विचेतना लोके स्थावरत्वमुपागताः ॥ केचिद्विमोहितधियः क्रूरकर्म
स्वभावतः सम्भूता भीमनरकोदरगह्वरपूरकाः ॥ बुद्धिं समाश्रित्य ततो मनीषी विचारये

र० पू० दृष्टमिमं मण्डलम् । यास्यात्म सत्तास्ति विमर्शशक्तिः प्रभोर्महेशस्य खलु सैव नीतिः ॥ इत्थं स्वीकृतायाः ख्यात्या
यमार्गैलपण्डितैः नीतिशक्तिः परं तेषामतत्त्वबुद्धिस्वरूपिणी ॥ स्वयं स्वातन्त्र्यशक्तिं तां स्वीकृत्य परमेश्व
22 रः श्रेयःपूर्णां शिक्षां तेषां प्रत्युत्र यत्नां स्थापितवानभूत् ॥ येनां समन्ववहन्ते ते त्रसम्यग्व्यवस्थिताः मनाक्प्र
च्यवने तस्याः क्षणात्ते स्युः पदच्युताः ॥ अस्तीदं पद्वीरम्यास्या ननतस्य महेशितुः तत्कृतिपाल
नात्प्रशक्ताकैर्नैर्धीरैर्गतज्वरम् ॥ तथाहि भुवने यास्मिन् सिद्धाराज्ञां द्वयी गतिः सोमसूर्यविभेदेन विन
यस्त त्रकारणम् ॥ सगरभगीरथजनकाः इक्ष्वाकोर्वंशधरणिभर्तृतां याताः संस्थाप्य कीर्त्तिममलां
मिह तेऽयमस्वः स्थिताः सुसानीतिः ॥ तथा यधियं विबुधाः प्रपूयतनीतिं च तस्य रघुसूनोः मुनि
भिः सार्धं भगवान्यया वतीर्णो भुवं प्रपुपे ॥ तत्कुशइति पुराभून्मेदिनीमण्डलेशः सुचरितनयना
लीकीर्तिसङ्क्रान्तलोकः विविदिवकलनदक्षं यं विचिन्त्यामरस्त्रीः अभिसिषिचुरखण्डप्रार्थनाः स्व
र्गलोके ॥ कथं वर्ण्या भूमा विरलमतिभिस्तस्य च यदा गर्हेयस्योद्भूतेरकलितनया वीर्यमहसः

स्वयंसश्रीनाथ्यो निखिलभुवनाद्यो मरगुरुर्वर्तीर्योवीभारं सकलमनयच्छून्यकलनाम् ॥ यस्मिन्नु
न्निरभूत्सुकीर्तिविमलो नैर्थन्दनो ज्ञानलः सच्छ्रेयो निधिरङ्कुवर्त्तिकमलो निर्धूतपाप्माङ्कुज्जः येनासौ
भुवि रोपिता सुविमला सत्कल्पवल्ली मुता यस्याः पञ्च सुता बभूवुरमला लोके फलानि ध्रुवम् ॥ य
स्मिन्सोपि बभूव रञ्जितप्रजः श्रीकार्तवीर्यो नृपो येनासौ स्वपुरो बुजार्धितभवो बद्धो विवद्रोषणः
सत्कीर्तिध्वजभूषितां वधरणिं हत्वा स्मृतिं लब्धवानार्चीकाद्यदुतोभवन्नृतमतिर्धीराच्युपत्यङ्क्
जः ॥ यत्राभूच्छुभ्राविदुरित्यमलधीराजा प्रजारञ्जनाद्यस्यासन्मदनेचतुर्द्ध्रामरुारत्नानि सत्रा
त्यदम् गाम्भीर्येण सरित्पतीरविरयो भासाधियागीष्पतिर्नीत्यादैत्यगुरुर्बलेन पवनो यो सा
वभूभूतले ॥ भीष्मः सोपि बभूव यत्र भगवान्नाम्भीर्यधृतो दधि बाल्याद्यो व्रतचार्ययोगुरवशः
हेषणाद्भिः पूलीगतिः योभक्तिप्ररतो विधायहृतवान्सन्न्यस्तसन्त्यं हरिं कालं चापि हृतपली
कम्भिवर्यः हेत्वेच्छयो ज्यानतम् ॥ धर्मन्यायतपस्समाधिसमता सत्यादिसीमा भुवः श्रीम

२·घ्रो·
23

त्कृष्णापदद्वन्द्वरेणुपूरणादेत्याटवीवक्रयः ते पश्चापि बभूवुरन्नरविदः उत्तीर्तपो मूर्तयो यत्राहो सुरपाद
पाद्रवफलं नीतेर्विदुस्तद्बुधाः ॥ उत्तरुत्तरजनीतिं बुद्धिनिष्ठां विधाय क्ष्मातलमिदमपूर्वाघानथ गाढं सुरारेः
उवसच उलरत्नं रञ्जिता पुण्यनाशः स्वपरजनकमात्रानवूकोभूत्कुमारः ॥ पीडांगाढामसहत विद्या
गन्त्यादिभिर्दृश्यमानो ध्यानवृद्धो गतश्चपरं ज्ञानसारा मनीषी तातं ज्ञानी कुलमपि तथा यो ध्रुवनाद्यः क्लि
ष्टाली तस्यैनावत्फलमविकलं नीतितत्वस्य बोध्यम् ॥ लोके सैव परं बुधा विजयते नीतिः समास्फाल
नाद्युस्याः सोऽपि गुरुर्दीर्घ्न नीति सुजानानास्याय मूर्तिं पराम् यद्धानेः कविरप्यसौ गतधृतिः स्वार्थाद्व
तः क्षिप्यकान्याजवेद्भ्रष्टपितः उत्तोधृतिमुत्थेभ्रष्टस्य नेनेरतः ॥ नीतिं समाश्रित्य विभीषणो विसृष्टा
स्ति राज्यं हरिणदावराणाम् सत्यक्तनीतो खलु रावणोऽपि चतुर्दशिरा यास कलङ्कलेखा ॥ आसाद्यापी
तृपदवीं मिथ्या उत्पथगामिनः भ्रष्टास्तस्मात्पदात्तूर्णं तस्मान्नामनुपालयेत् ॥ नहुष इति स राजा
प्राप्य स्वर्गाधिपत्यं हतमतिरवरुद्धो बोधहीनः खिलात्मा अभवदवनिपृष्ठे दुष्टहृण्डार्तो द्विजा

जितिर्निखिलकल्मषजपात्रं यद्विनीतैः फलं ततः ॥ इत्थं ये भुवि पार्थिवा भूतप्रजाः ख्याता नाद्ययेप्याहृतास्तेषां
न्नीतिभरान्समर्ज्य विविधान्भुक्त्वा च कामान्सुखम् सत्कीर्तिध्वजपालिनीं प्रभुतरां स्वस्तीर्थमास्फाल्य य
स्त्राप्रर्भुक्तिमलं फलं सुविमलं सन्नीतिवल्ल्या ध्रुवम् ॥ अस्ति विततगह्वरं दुरवबोधभावोर्मिजं महार्थमणि
गर्भितं विरलसत्त्वभीतिप्रदम् गभीरमतिभिर्हितैर्विहिततीर्थतीर्थमनाद्यप्रान्निनयपत्तनं जगति
केचिदधीप्रपालिनः ॥ आस्तां तावदियं पुराणधरणीप्रणानां कथामञ्जरी सन्त्येव कालमद्याधुनापि भुवनाधानेऽग्रणी
नवताः भूमीप्रारविसोमवंप्रामणयोयह्नाकुलग्रामतीसु स्याविस्मृत दिक्कुलाद्रिकलना साहसप्रवृत्तजनैः ॥
नत्रासैरधुवंप्ररत्नममलप्रतोमहेच्छोर्थिनां सत्कुलोपपदस्त्वहर्द्विजवराप्रकासैकभूधीरधीः ॥ यंश्रीपूर्वम
हत्वहेपपदंक राजानमाहुः प्रजाः सम्प्रत्येवनवेवाखिलेनवतरारीतिनिर्ह्रियद्राजते ॥ सगोलाभसिंहः परं
नीतिपात्रं मतीमण्डलेकेवलोस्तीतिधीर्मे यएकोरिमध्येसमन्तात्पपोस्वंविपन्नोहिनीतिस्तुयासैवनीतिः ॥
अस्तोधीमतां सत्त्वमेवातिपुंस्यं नभाजीहयेनात्रसम्पद्विपद्वा सान्योमतोमेयमेवात्रलोकेनदृग्यस्य

१.भ्रो. लाभेद्युयेवान्यथाभूत् ॥ तथाचात्र पुराणैकपूरणैरनुवर्णितम् सद्भिः संनीतिमाहात्म्यं यत्कृतेः परमादरः ॥
यत्खलु शोभनमूल्यं शोभनवेषु स्वदेवदानवनरैर्दैः लब्धुं तद्धि नयफलं मत्वेति बुधैः समाश्रयेद्विन
२५ यम् ॥ तथाचाख्यायिका मद्रदेशीयो राजाजिभूपतिः अभूदनर्थदोषघ्नो भास्वानिव सदोदितः ॥ रामके
शेन साकं स मैत्रीकेसरिणा दृढाम् व्यवस्थापितवान्येन रेजे भूमिरियं मुदा ॥ तयोर्मैत्री विरेजे सा वासव
ब्राजयोरिव जनाश्च भूवुर्मुदिताः सर्वोपद्रववर्जिताः ॥ ततो मैत्र्यां विवृद्धायां तौ नृपौ दृढसन्धये अन्यु
द्वाहवचोन्योन्यं चक्राते पुत्रकन्ययोः ॥ दृढसन्धौ तथा मैत्र्यां व्यत्ययेन तयोर्द्वयोः देशयोश्चापणि
काश्च ते व्यवहारं प्रचक्रिरे ॥ तत्सख्येन चेद्देशौ द्वौ तौ सम्पत्पात्रतां तथा ईयतुर्मुदिताः सर्वे यथास्था
वरजङ्गमाः ॥ यत्किञ्चिद्धनयोः कार्यं स्वल्पं बहु पि वा गतम् अन्योन्यमनुमोदनेन तत्साधितं सत्फ
लं ह्यभूत् ॥ अन्योन्यमनुमतं हित्वा न काचिद्धनयोः क्रिया वर्त्तते सर्वथा मैत्री निविडासीद्द्वयेन्तृण
म् ॥ अथोदिने च कस्मिंश्चिन्मिश्रेषः संनिदेशानम् रामकाधिपतिं सम्यग्विनयो हृष्टितं वचः ॥ स्वस्ति

मित्रप्रवरो भाविद्वांसो गुणैः सजातिभिः सत्त्रानाम्यधिरोनीचैर्विस्तत्रिंकुरुते विभो ॥ सत्कुर्यतां प्राग
कालेयं चर्यानो भोः श्रीरोमणे यथावसरमारब्धा क्रिया सत्यं विराजते ॥ काले विभाति निजरां क्रियास
द्भिर्निषेविता अतीतावसरा व्यर्थाधीमत्स्वप्यगपीडिता ॥ विभान्ति नितरां स्त्रीणां काले ल्पके लिविभ्र
माः महान्तोप्यन्यदासत्यं लज्जायै केवलं हिते ॥ सदसत्त्वनिमित्तं हि कालः केवलमीरितः सत्त
सत्काललतो भाति भात्यसत्त्वं स्वथानतः ॥ तदस्मात्सुहृद्याद्दृष्टिं विधायामृतवर्षीतलाम् निबद्धांस
त्कृपांश्लाघ्यामुद्दन्यय पुष्पभोद्यताम् ॥ यथानो जीवितं चैतो शोभते हृत्तसत्क्रियो रविप्रभेरवप्रभे
श्रस्म हृत्कजनुहृर्य ॥ कीर्तिपूर्वस्थितिं गुप्तामदीहजगतीतले जीवत्वं यद्रूपेनास्तिनत्स्थितिः
सर्वथापुत्रभा ॥ यस्येहपुत्रनामात्मा स्थितो धरणिमण्डले संस्थितो सौ विभान्युच्चैः संस्थितोपि
विधर्वपुत्रान् ॥ तत्तयामन्त्रणीयं तेयथयथप्रोक्ताववृष्णाहुतम् प्रतिग्रास्याद्यथास्वास्थ्यं वोभवीतित
5.45. रां चनौ ॥ सत्कृतोन्मोच्यातवत्तयानयोरुत्सवसत्क्रिया यथाभद्रामुदेस्माकं पूर्वापरविमुद्धिनः ॥

२.पु. स्वपुत्रार्थंमयैवचिन्त्याद्यजातंमनोरमम् यथापूर्वंदासीदासाढ्यंसज्जितंसपरिच्छदम् ॥ स्थितोऽस्मिसज्जो
भवत्यांतेमतिमाह्लादकारिणीम् प्रतीक्षिष्यामितांकेकांशिखीवप्रमदाशये ॥ इतिवृत्तान्तभरितंवृत्तंरोमा
25 धिपःसुधीः निशम्यमुदितोभूत्वाहसित्वोचेसभासदः ॥ अहोभाग्यमहोभाग्यंसञ्जातंभवतामाविर
म् स्थितिरस्यान्ववायस्यप्रीतयेकस्यनोभवेत् ॥ कृष्णत्रयप्रतीकाराच्छ्लाघ्योयंसर्ववैद्याकथा साधना
न्येवसज्जयन्तांक्रियतांचत्वरपणम् ॥ सुमुहूर्तमितिपौरपुत्रोत्सवणंविधीयताम् अन्तःपुरोचितमपि
क्रियतांकण्डनादिकम् ॥ प्रतिकर्मणिचैकान्तेकुमार्योयंनिधाप्यताम् इतिभृत्यान्समादिश्यदूतंस
त्कृत्यसत्तमैः स्वोचित्यागाधहृदयोलिलेखोचितमुत्तरम् ॥ भद्रंप्रणतिरस्माकंमूरीकार्यामतंचवः
मूर्ध्नि नोभाग्यतरुणाफलितंसद्विजाशिषा ॥ परंतुज्ञाप्यतेकिञ्चित्तन्निशम्यहृदास्वयम् अवधार्य
गतीर्स्थित्राभाव्यंस्वस्थेनमानदः ॥ कोपिविशेषस्त्वरिषण्णांसमानकरणेङ्गिनाम् विवेकदृष्टिर्मनु
जस्तद्धीनस्तुपशुःस्मृतः ॥ इयत्तंसमुपाश्रित्यविशेषंगतिभेदतः सर्वाधिकारीमनुजःकर्मह

पणतः पशुः ॥ पशोरप्यपवानीचो मनुजोयं विचारतः सकर्मतत्पथयत्यवदुग्धार्जनपरोपरः ॥
तस्माद्विद्वत्तं विरंधृत्वामत्तोसद्भक्तिहेतवे कोनसर्वोत्तमांभङ्गिं विवेचयतियत्नतः ॥ सचासौथ
द्दिदं किञ्चिद्द्रव्यजातं महीतले तत्स्वभावबलं कस्य मुदे स्यादमलात्मनः ॥ गतागतं विदधती
सर्वत्रापि वराङ्गना यथानकस्य वित्तत्वाद्द्रव्यसम्पत्तिरीदृशी ॥ नकार्यागणनाप्यत्र गतत्वर्यो
निश्चयाद्बुधैः मेधामेधाविनां सेयं तद्धीनोपि पशुः स्मृतः ॥ वज्रमस्य भवस्यैतद्विभूषासा
वपनं हृदयम् अज्ञातपरमार्थानां भूषणं भाति मोहतः ॥ विदितार्थैस्तु विद्वद्भिर्नोन्मादयं न च
जानुवै उन्मादे कुतः वाह्यो सुखगन्धोपि सिद्ध्यति ॥ यदेतत्समस्तं लोके भूषणत्वेन किञ्चन
सलोपः सर्वथा तस्य परमार्थमहामणेः ॥ नूनं ते भ्रष्टसर्वस्वा ये भूषणकृतादराः उन्मा
द्यन्तिकुतः स्वास्थ्यं कामविभ्रान्तचेतसाम् ॥ तन्मयायं स्वयं ज्ञो यत्नाद्विनयभूषितः सुधि
हितस्वयन्निद्राणां बाह्यभूषणसंस्क्रिया ॥ सर्वथा विनयानर्हमणिभूषणभूषितः विभाति

१.प्रो.

26

सुतरां लोके परिषत्सु कृतादरः ॥ न भाति मूढधीर्जातु मनीषिपरिषद्गतः अप्युपात्तलसद्भूषा
जुष्टसर्वाङ्गभागपि ॥ विनयानर्घसद्रत्नविभूषितकलेवरः अनलङ्कृतदेहोपि भाति सर्वमनीषि
षु ॥ विनयालङ्कृते पुंसि समीपस्थाः स्वयं किल ग्राममपीलद्गमाद्या ये निधयो मान्यतास्पदम् ॥
यत्किञ्चिद्भवजातं हि द्रव्यजातं विभूतिमत् अत्र पुण्येन पुरुषं भारीभूतं च व्ययि दुःखदम् ॥ भयं
चौराग्निराजभ्यो नाप्नोत्यपुण्यव्ययोपि वा तस्यास्य सर्वथा दुःखं इति स्तनजो नो विद्यताम् ॥ अभयं
नाप्नारुद्धितं सद्योपनतमेव च अभारं सुखदं कस्य मुदे न स्यादिदं धनम् ॥ यस्य नास्त्युपमालो
के निवृत्तिभयवर्जितः अपहार्यव्ययानर्घ्यश्लोकोयं रत्नसत्तमः ॥ इति संलिख्य लेख्यं तद्भूप्रा
र्थनया नृपः दत्तं तं मुद्रितः प्राक्तगत्कामोदयतं प्रभम् ॥ प्राज्ञे नु मतिप्रज्ञेय मिश्र स्वामीमु
दान्वितः भावं विबुध्य तस्यालोकविस्मयं परमागतः ॥ सत्यमेतद्दृष्टो तस्य गाम्भीर्यधृतिस
त्कृता मतिस्तस्येति दृष्टो सो मुकुर्मुकुरत्वाचरत् ॥ सत्यं विनयनामेदं सर्वसम्पत्तिकारणम्

२६

२.पृ. पूर्वं वर्णाश्रमाचारः पूर्वेभ्योऽतिमहत्परम्॥ श्रुतिस्मृतिपुराणेषु यदुक्तं तद्विनयाभिधम्। पूर्वे
वं गङ्गेति मधुरं गङ्गेभ्यश्च समुदीरितम्॥ यस्यासौ विनयः सम्यक् तद्राज्यं तस्य स्थितं भवेत्। विन
97 याश्रयणाद्धीरैर्देवत्वं प्राप्यते ध्रुवम्॥ महद्भिर्दृश्यचिन्त्यतो नाश्रितान प्रवरत्वतः विनयाचा
रवन्तो ये ते नराः सुखभाजनम्॥ महत्त्वं यत्सुनामत्वं तदेतदिति निश्चितम्। तस्मादेष बुधैः
सम्यक्काल्योऽवहितबुद्धिभिः॥ इत्येवमुक्तं विनयाभिधानं रत्नं समुत्पृष्टं भुवि भूषणं यत्। यद्दा
दृत्ताः कीर्तिमिहाधिगम्य स्थानं परं यान्ति परत्र पुष्टाः॥ इति श्रीरत्नपुरवरश्मिलतायां विन
यरत्नं दशमम्॥ समाप्तोऽयं प्रथमः खण्डः॥

२३

शेखरत्नरूपिणीम् विज्ञप्तिं कुरुते यस्तु तस्य सा फलिनी भवेत् ॥ तस्मादेष
98 यमिदं बुध्यै नियमतः सत्याश्रुतिः सादृढं वादृढा जगतीतले प्रभुप
रो लोकः प्रभुस्तत्परः चेत्स्यात्तां न हि तत्र कापि प्रभवेत्त्वीदृक् ति चेत्तस्य
चिद्धीरित्थं स प्रभुः प्रजासु मुदिताः कल्याणपात्रं सदा ॥ दीनोत्तिमाश्रि
तवती भुवनावलीयं यस्यास्ति तं प्रभुमनर्घविलासशीलम् योऽभ्यर्च
येत्स ईहृद्दुर्लभमोदलक्ष्मीमप्यश्नुते किमुत सम्पदमैहिकीं च ॥ ॥
इति श्रीवीररत्नशेखरणिख्यायां देव्याः क्रन्दनरत्नं तृतीयम् ॥ ३ ॥ ॥